

MARTIN MATIJAŠEVIĆ
DEJAN NOVAKOVIĆ
DEJAN MILUTINOVIĆ

PREPOZNAVANJE I
REAGOVANJE NA
DISKRIMINACIJU U
ZATVORIMA

Project number: No. 2019-1-RS01-KA204-000814

BE WITHOUT
PREJUDICE

a training project for prison staff for identifying
and responding to discrimination in prisons

Доц. др Мартин Матијашевић
Доц. др Дејан Новаковић
Дејан Милутиновић

ПРЕПОЗНАВАЊЕ И РЕАГОВАЊЕ НА ДИСКРИМИНАЦИЈУ У ЗАТВОРИМА -измењено и допуњено издање-

Београд-Пожаревац, 2024.

BE WITHOUT PREJUDICE

a training project for prison staff for identifying
and responding to discrimination in prisons

Project number: No. 2019-1-RS01-KA204-000814

Израда ове публикације омогућена је уз подршку Темпус фондације у Републици Србији и резултат је програма Европске уније, Еразмус +, стратешких партнерстава за област образовање одраслих (KA204-АЕ), по Уговору број 2019-1-РС01-KA204-000814, пројекат „Буди без предрасуда“-програм обуке затворског особља за препознавање и реаговање на дискриминацију у затворима – апликант Казнено-поправни завод Пожаревац-Забела. Партнери на пројекту су: Затвор у Темишвару (Penitenciarul Timisoara), Центар за целоживотно образовање (Centrul Pentru Promovare Invatarii Permanente Timisoara Asociatia) из Темишвара, Република Румунија и Zdruzhenie na gragjani Juridica Prima из Скопља, Република Северна Македонија.***

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Kazнено поправни
zavod Pozarevac
Zabela

Penitenciarul
Timisoara

Centrul pentru
Promovarea Invatarii
Permanente

Zdruzhenie
na gragjani
IURIDICA PRIMA

ИЗДАВАЧ

УПРАВА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Казнено-поправни завод Пожаревац-Забела

СТРУКОВНО УДРУЖЕЊЕ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ

- СУСБ РАДИОНИЦА ЗА ПРАВО И ПЕНОЛОГИЈУ - Београд

Аутори

Доц. др Мартин Матијашевић - менаџер пројекта
Доц. др Дејан Новаковић - управник КПЗ Пожаревац-Забела
Дејан Милутиновић - председник СУСБ

Партнери на пројекту

Penitenciarul Timisoara

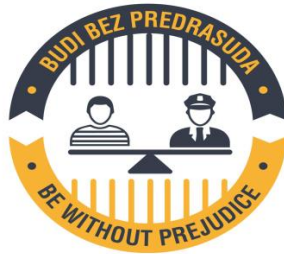
Centrul pentru promovare invatarii permanente Timisoara asociatia
Zdruzenie na gragjani Iuridica Prima Skopje

Пројектни тим

Проф. др Зоран Јовановски, координатор Juridica Prima
Проф. др Ангел Ристов, председник Juridica Prima
Daiana Huber, project officer CPIP
Anca Popescu, CPIP
Cristina Busuioc, project officer Penitenciarul Timisoara
Diana Elena Conac, Penitenciarul Timisoara
Orest Dan Nicolau, Penitenciarul Timisoara
Despina Larisa Guleş, Penitenciarul Timisoara

Тираж 200

***ДИСКРИМИНАЦИЈА = неједнако поступање
према једнакима и једнако поступање према
неједнакима***

Напомена: Наводи садржани у публикацији не представљају званичне ставове Европске комисије, Темпус фондације у Републици Србији, Управе за извршење кривичних санкција, као ни партнера на пројекту, одраз су промишљања аутора и циљ им је давање препорука за хумано поступање у раду са лицима лишеним слободе, за препознавање и реаговање на дискриминацију у затворима. Сви појмови употребљени у публикацији у мушком граматичком роду обухватају мушки и женски род лица на која се односе.

ПРЕПОЗНАВАЊЕ И РЕАГОВАЊЕ НА ДИСКРИМИНАЦИЈУ У ЗАТВОРИМА

Апстракт: Публикација: „Препознавање и реаговање на дискриминацију у затворима“ бави се областима рада у затвору са повећаним ризиком од дискриминације. Питања дискриминације у затворима разматрају се кроз сагледавање и поступање према лицима лишеним слободе из ромске популације, ЛГБТ популације, рад са малолетницима, лицима лишеним слободе која живе са ХИВ-ом, лицима лишеним слободе са психичким сметњама, као и разматрање утицаја испољавања ванредних догађаја на рањиве групе лица лишених слободе.

Кључне речи: затвори, осуђеници, права, равноправност, оператива, дискриминација.

RECOGNITION AND RESPONSE TO DISCRIMINATION IN PRISONS

Abstract: The publication: "Recognizing and responding to discrimination in prisons" deals with areas of work in prisons with an increased risk of discrimination. Discrimination issues in prisons are considered through looking at and dealing with persons deprived of their liberty from the Roma population, LGBT population, work with minors, persons deprived of their liberty living with HIV, persons deprived of their liberty with mental disorders, as well as consideration of the impact of extraordinary events on vulnerable groups of persons deprived of liberty.

Key words: prisons, convicts, rights, equality, operational, discrimination.

САДРЖАЈ:

УВОДНА РАЗМАТРАЊА	8
ГЛАВА I АУТОР ДОЦ. ДР ДЕЈАН НОВАКОВИЋ	
1. ОБЛАСТИ РАДА У ЗАТВОРИМА СА ПОВЕЋАНИМ РИЗИКОМ ОД ПОЈАВА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ	9
1.1. Социјетална безбедност Рома и ризик од дискриминације	9
1.2. Поступање затворског особља према Ромима	12
1.3. Посебно осетљиве особе у затворима	18
1.4. Поступање са малолетницима	32
1.5. Рад са особама са инвалидитетом у затворима	40
1.6. Жене лишене слободе	45
ГЛАВА II АУТОР ДОЦ. ДР МАРТИН МАТИЈАШЕВИЋ	
2. РАД СА ДРУГИМ РАЊИВИМ И МАРГИНАЛИЗОВАНИМ ГРУПАМА У ЗАТВОРИМА	50
2.1. Корисници опојних дрога	50
2.2. Особе које живе са ХИВ-ом у затворима	55
2.3. Особе са психичким сметњама и интелектуалним инвалидитетом	58
2.4. Старије особе у затворима	60
ГЛАВА III АУТОРСКИ ТИМ	
3. КАТЕГОРИЈЕ ЛИЦА У СПЕЦИФИЧНОМ ПОЛОЖАЈУ	62
3.1. Превенција радикализације у затворима	62
3.2. Ванредне ситуације и рањивост лица лишених слободе	66
3.3. Мигранти као рањива група	68
ЗАКЉУЧАК	77
ЛИТЕРАТУРА	78

„Слобода није ништа друго него шанса да будеш бољи“.

Албер Каму

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Припадници Службе за обезбеђење, запослени у Служби за третман, Служби за здравствену заштиту, Служби за обуку и упошљавање и Служби општих послова у оквиру установа за извршење кривичних санкција морају поседовати мултидисциплинарна знања. Они су истовремено државни службеници, али и неко ко треба да саслуша, посаветује и разуме проблеме лица лишених слободе. У раду са лицима лишеним слободе успостављају се различити односи те је неопходно да службеници и службенице имају знања која ће им омогућити да препознају и реагују на угрожавање безбедности, али и да истовремено заштите људска права лица лишених слободе. Значајан фактор у овом процесу је стручна обука и усавршавање запослених за рад са осуђеним лицима у свим установама за извршење кривичних санкција у Републици Србији.

У установама за извршење кривичних санкција постоји неколико концепата извршења кривичних санкција. Интенција руководства установа за извршење кривичних санкција је системски приступ у извршењу кривичних санкција, где се посредством служби завода утиче на подршку, рехабилитацију и ресоцијализацију осуђених лица. Социјална и психолошка подршка која се на дневном нивоу пружа осуђеним лицима, као и стручно оспособљавање и едукација запослених у заводу путем различитих курсева, семинара и радионица имају за циљ што успешнији рад са осуђеним лицима и по одслужењу казне њихову интеграцију у друштвене средине из којих долазе.

Публикација *„Препознавање и реаговање на дискриминацију у затворима“* намењена је преваходно запосленима стратешког, тактичког и оперативног нивоа у Служби за обезбеђење Управе за извршење кривичних санкција, као и запосленима у другим службама завода. У публикацији није вршена статистичка обрада нити су коришћени подаци из области делатности Управе за извршење кривичних санкција.

АУТОРИ

АУТОР
ДОЦ. ДР ДЕЈАН НОВАКОВИЋ

ГЛАВА I

1. ОБЛАСТИ РАДА У ЗАТВОРИМА СА ПОВЕЋАНИМ РИЗИКОМ ОД ПОЈАВА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

1.1. Социјетална безбедност Рома и ризик од дискриминације

У публикацији „Ромкиње и Роми и реформа сектора безбедности у Републици Србији“ идентификоване су кључне претње по безбедност ромске популације, који се суочавају са егзистенцијалним претњама, непоседовањем личних докумената и основних средстава за живот, и неусловног смештаја.¹ Проблеми ромске популације у различитим друштвеним средина, преливају се и на проблеме осуђених лица из редова ромске популације у затворима, лоша материјална ситуација, немогућност да им у посету долази породица због материјалних трошкова пута, односно трошкова самог доласка у посету, непримање пакета због тешке материјалне ситауције и други бројни проблеми.

Један од проблема у остваривању права лица лишених слободе из редова ромске популације који се налазе у затворима, а остварују право на социјалну и другу помоћ и подршку је непоседовање бројних личних документа. Социјално угрожени Роми у погледу остваривања својих права који имају проблем са личним документима углавном су: Роми пореклом из руралних средина и неразвијених крајева Републике Србије настањени у нелегалним насељима; Роми рођени на територији бивших република СФРЈ и Роми повратници из западно-европских држава по основу споразума о реадмисији. Истраживања која је у Београду спровео ОХФАМ показала су да велики проценат Рома нема важеће документе, а да 39,5% Рома нема исправне личне карте.² Узроци за овакво стање су многоструки и међусобно повезани:

¹ Ромкиње и Роми и реформа сектора безбедности у Републици Србији, Центар за истраживање јавних политика, ОЕБС, Београд, 2014, стр. 27

² Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији, Канцеларија за ромску националну стратегију, Министарство за људска и мањинска права, Београд, 2010, стр. 35.

- немарност и незаинтересованост одређеног броја Рома да пријављују рођења деце, склапање брака или пресељење;
- сложене и компликоване процедуре за издавање личних докумената;
- неуједначена пракса органа управе у спровођењу поступка накнадног уписа у матичну књигу рођених, као и судова у поступку утврђивања чињенице рођења;
- недостатак свести код ромске популације о потреби уписа у матичне књиге рођених и недостатак информација о поступку уписа у матичне књиге (тешкоће са уписом у матичну књигу рођених преносе се генерацијски: родитељи који нису упи сани у матичне књиге рођених не могу да пријаве рођење своје деце која, опет, не могу да упишу своје потомке);
- проблеми у вези са држављанством лица која још увек поседују документе бивше СФРЈ (нпр. пасоше), посебно када та лица живе у иностранству;
- одсуство поверења у органе власти, а посебно страх да се обрате полицијској станици за издавање личне карте;
- трошкови и тешкоће у вези са добијањем потребних исправа у неком другом региону (посебно за интерно расељена лица са Косова и Метохије која бораве у местима удаљеним од матичних служби у којима се воде измештене матичне књиге са Косова);
- немогућност пријаве боравишта или пребивалишта за лица која живе у неформалним насељима;
- недовољна осетљивост запослених у надлежним органима када се ради о потребама ромске популације;
- недовољна флексибилност органа власти да се прилагоде ситуацији у којој се налазе Роми и,
- непостојање добре воље код органа власти да се на ефикасан и флексибилан начин правно регулише питање признавања правног субјективитета односно накнадног уписа у матичне књиге рођених.³

Препоруке затворским установама: Код припадника ромске популације који немају због материјалног стања могућности да им у посете долазе блиски сродници, пожељно је извршити премештај у најближу затворску установу према месту боравишта њихових породица. Редовна радна ангажовања припадника ромске популације на пословима који нису хигијеничарске природе и на којима могу стећи корисна знања и вештине. Омогућити

³ Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији, Канцеларија за ромску националну стратегију, Министарство за људска и мањинска права, Београд, 2010, стр. 35

посредством Службе за третмана редовну комуникацију са установама социјалне заштите, као и обнављање личних или вађење нових докумената.

Лица лишена слободе из редова ромске заједнице захтевају интензивнију постпеналну помоћ по издржавању казне затвора. Разлози су вишеструки и сложени: Сиромаштво у ромској популацији је око шест пута распрострањеније и чак десет пута дубље него у општој популацији.⁴ Најугроженије категорије у оквиру ромске заједнице представљају жене.⁵ Неповољан социо-економски положај огледа се у проблемима остваривања права – првенствено на здравствену и социјалну заштиту.⁶ Лоше социјално стање повезано је са ниским степеном запослености ромске популације. Према прегледу националног порекла незапослених лица у Републици Србији, објављеном у студији о социјалној интеграцији Рома, Роми имају незавидно, „водеће“ место у овој категорији: од укупног броја радно способних Рома у Републици Србији, само 20% је запослено, а само 5% од тог броја ради у државним фирмама.⁷

⁴ Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији, *op. cit.*, стр. 45

⁵ Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији, *op. cit.*, стр. 51.

⁶ Ромкиње и Роми и реформа сектора безбедности у Републици Србији, Центар за истраживање јавних политика, ОЕБС, Београд, 2014, стр. 28

⁷ Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији, *op. cit.*, стр. 64-65.

1.2. Поступање затворског особља према Ромима

Извештаји међународних организација, страних влада и удружења грађана за људска права указују да су Роми понекад жртве физичког и вербалног злостављања од стране појединих припадника снага безбедности у затворима широм света. Пријављивани су и случајеви изнуђених признања и претеране употребе силе током провера и претреса. Са друге стране, Роми у већини случајева не подносе пријаву против затворског особља због недовољне информисаности о својим правима и из страха од одмазде. У неким случајевима када су подносили такве пријаве, забележено је неоправдано кашњење у испитивању случаја. Роми су жртве дискриминације у многим областима друштвеног живота, нажалост они су често и мета злочина из мржње: подметања пожара физичког насиља, погрдних изјава, чак и убистава. Ова врста насиља над Ромима се зове Ромофобија.

Насиље над Ромима и даље представља озбиљан проблем у не само у Србији, већ и у целој Европи, узрок насиља над Ромима је недостатак ефикасног одговора на насиље од стране државних органа. Роми се често описују као угрожена група у различитим стратегијским документима и практичним политикама, али често постоји мало разумевања у пракси за решавања безбедносних проблема Рома, и ово је случај у многим европским државама.⁸

Роми су често изложени већем ризику од насиља од стране службених лица у затворима. У овим случајевима, кривичне истраге расно мотивисаних злоупотреба овлашћења од стране службених лица често су пристрасне или отворено дискриминаторске.⁹

Директна расна дискриминација постоји у случајевима сваког различитог поступања заснованог на личним својствима лица према коме се поступа, као што је раса, боја коже, језик, религија, националност или национално или етничко порекло, који нема циљ или рационално оправдање или ако не постоји разуман степен пропорционалности између примењених службених овлашћења и циља примене.¹⁰

Етничко профилисање је пракса где се користећи етничку припадност, расу, национално порекло или религију службеници и службенице обезбеђују

⁸ Practical Guide for Police services to prevent discrimination against the Roma communities, 2014, pg. 13, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_police_guide_en.pdf

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

усмеравају у свом оперативном раду на одређене групе без легитимне основе и сврхе. Етничко профилисање постоји у случајевима када службеници, без икакве одређене сврхе и разумног оправдања, доносе одлуку о томе ко је био или може бити укључен у недозвољене активности на основу етничке припадности.¹¹

То је често резултат дискриминаторских уверења дубоко укорењених у појединим органима реда, па чак и читавим институцијама. Етничко и расно профилисање затворске полиције у Европи и Сједињеним Америчким Државама је широко распрострањен облик дискриминације. Фокусирање оперативног поступања на изглед извршилаца, пре него на криминално понашање, доводи до кршења основних људских права, осим тога, етничко профилисања је неефикасна метода, јер усмерава фокус на расне и етничке особине, него на праве показатеље криминалитета. Роми су најчешће жртве етничког профилисања у многим земљама Европе.¹²

Постоје неке важне препреке које спречавају ефикасну улогу затворске администрације у борби против дискриминације и злочина из мржње које су претрпели Роми, а то је недостатак жалби. Недостатак жалби због дискриминације је један од главних проблема који утичу на положај ромске заједнице, а ово је такође проблем за спровођење закона јер указује да Роми не верују службеним лицима или да је већи део ромске заједнице несвестан својих права, да нису упознати са појмом дискриминације и начинима пријављивања инцидента у затворима, како са другим осуђеницима, тако и са запосленима. Представници затворске администрације често се држе стереотипа и предрасуда против ромске заједнице која је константно погођена генерализацијом и негативним стереотипима. На практичном плану, ово отежава комуникацију и прикупљање доказа у истрагама, јер се Роми не посматрају као потенцијалне жртве кривичног дела или неког од облика дискриминације, већ као потенцијални осумњичени.

Кумулативни досијеи често могу садржати дискриминаторске елементе или пристрасност на основу етничке припадности, говор мржње у службеним извештајима. Често постоје комуникационе баријере између службених лица и Рома. У неким случајевима ове препреке су на основу лингвистичких питања, у другим случајевима релевантне информације о законима, правилима,

¹¹ Practical Guide for Police services to prevent discrimination against the Roma communities, 2014, pg. 14, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_police_guide_en.pdf

¹² *Ibid.*

кривичним пријавама и белешкама пишу се у службеном сленгу и жаргону који није разумљивим за људе са ниским нивоом образовања. На крају, затворска администрација једноставно често остаје несвесна ромске праксе и традиције што посебно спречава течну комуникацију између ове две групе. Дobar начин да се побољша комуникација био би кроз повећање и побољшање свакодневних контаката Службе за третман са Ромима у затворима. На овај начин могу се добити информације из прве руке о ромској стварности у затворима, могу говорити о њиховим проблемима и могу створити климу узајамног поверења заснованог на дијалогу.

Службеници обезбеђења у затворима треба да буду обучени за заштиту података о личности када се раде са осетљивим групама које су изложене високом ризику од дискриминације. Према бројним националним и међународним студијама, ромске заједница је једна од друштвених група која се суочава са највећим степеном дискриминације. Искуство је показало да се многа од дела која у свом бићу имају неке од облика дискриминације сматрају за мање прекршаје од стране полиције, судства и тужилаца и углавном третирају као прекршаји.¹³

Препоруке затворском особљу за поступање са лицима лишеним слободе из ромске заједнице су следеће¹⁴:

1. Служба обезбеђења у затворима треба да реагује одлучно и ефикасно у случајевима претњи и/или напада на осуђенике из редова ромске популације, и да ту решеност ефективно демонстрира, у оквирима својих законских овлашћења, чиме ће се, поред заштите, постићи и јачање поверења код ових особа у рад затворског особља као јавне службе.

2. Служба обезбеђења у затворима недвосмислено да подржава примену антидискриминационих законских и подзаконских одредби које су на снази у Републици Србији, међу њима и оних којима се санкционише говор мржње и уводи злочин из мржње као нарочито отежавајућа околност приликом квалификације кривичног дела, тако што ће одлучно реаговати на случајеве говора мржње и друга дискриминаторна дела у затворима, како испољена од стране особља, тако и од других осуђеника.

3. Служба обезбеђења у затворима треба да одржава бројне активности на приближавању и успостављању односа поверења са осуђеним лицима из редова ромских заједница, да искажу повећану бригу о кључним безбедносним проблемима осуђеника из редова ромске популације у затворима, и да затим на

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Ромкиње и Роми и реформа сектора безбедности у Републици Србији, Центар за истраживање јавних политика, ОЕБС, Београд, 2014, стр. 53-55.

њиховом решавању делују непристрасно, без позивања на културолошке и социолошке специфичности ромске популације.

4. Служба обезбеђења у затворима треба да појача механизме контроле и онемогући некажњивост незаконитог поступања службеника, обезбеђења, као и да појача информисање о могућностима пријављивања оваквог понашања у затворима.

5. Служба за обезбеђење у затворима треба да учествује у промотивним активностима намењеним ромској популацији у погледу запошљавања у затворима. Промовишу по расписивању конкурса услове за пријем на рад у затворима. Тиме ће се отклонити касније недоумице оних припадника заједнице који се одлуче на конкурсисање, или буду одбијени на конкурс.

8. Едукативне и активности стручног усавршавања намењене службеницима обезбеђења, које се односе на недискриминаторан третман и рад са рањивим групама, треба да обухвате што већи број службеника/ца који у свом послу долазе или могу доћи у директан контакт са осуђеницима из редова ромске популације, као и осталим рањивим групама.

9. Обуке о недискриминацији и поступању са рањивим групама треба да прођу не само службеници/це обезбеђења, већ сви запослени у затворима.

10. Наставне јединице и јединице стручне обуке које се односе на заштиту равноправности, недискриминаторан третман и рад са рањивим групама осуђеника у употреби у Центру за обуку, стручно оспособљавање и усавршававање запослених у Управи за извршење кривичних санкција. Уколико их нема, треба додати наставне јединице о примени стратешког и законодавног оквира о превенцији и сузбијању дискриминације.

11. Пожељно је да Одељење за оперативни-безбедносне послове Управе за извршење кривичних санкција успостави индикаторе на основу којих ће бити могуће пратити стање безбедности одређеног дела затворске популације (посебне националне мањине нпр.) и пратити трендове безбедности те групе (употребе средстава принуде, ванредне догађаје, туче, нападе у затворима), будући да је број ванредних догађајау којима су починиоци или жртве припадници неке националне мањине у затворима, ограничен и услован показатељ јер изјашњавање о националној припадности код извештавања није обавезно, а ни пожељно, али повећани број инцидената у затворима у којима су жртве осуђена лица из редова ромске популације, може бити индикатор дискриминације од стране других осуђених лица или особља у затворима.

12. Припаднике ромске популације који сведоче да су били жртве тортуре и/или арбитарног поступања службеника у затворима, треба информисати о механизмима који су им на располагању за улагања жалби

(Институт поверљивог разговора са управником, притужбе директору или Одељењу за инспекцију Управе за извршење кривичних санкција, судска заштита, Заштитник грађана, Повереник за заштиту равноправности), и охрабрити их на њихово коришћење.

13. Потребно је појачати информисање и координацију управе затвора, локалних самоуправа, школа, центара за социјални рад, ромских и других невладиних организација у погледу унапређења положаја и пружања могућности осуђеним лицима из редова ромске популације за што успешнију ресоцијализацију и рехабилитацију у затворима.

У ОХЦР-овој публикацији дате су препоруке за рад са мањинским групама у затворима:

- Мањински затвореници могу бити дискриминисани на разне начине. Њихова културна ваљаност може укључивати разлике у изгледу, језику, понашању, храни, верским веровањима и праксама. Ове разлике морају бити признате као легитимне.

- Такође, мора се препознати да ове разлике могу створити тензије међу затвореницима и између затвореника и особља.

- Затвори су хијерархијска места. Затвореници из мањинских група могу бити на дну хијерархије и тако постати жртве злостављања других затвореника,

- Ако правила затвора нису доступна на језицима које сви затвореници могу разумети, неки могу бити кажњени због кршења правила за које нису знали да постоји. Затвореницима који не говоре официјелним језиком затвора потребне су информације на језику који разумеју о затворским прописима, о томе шта се од њих очекује и која су њихова права.

- Затвореницима треба омогућити да разговарају током посета и дописују се на сопственом језику.

- Погодности или недостатак ресурса често се наводе као разлози због којих се не обезбеђују потребе мањина или због неравноправног третмана у притвору. То су изговори за дискриминацију.

- Већина религија има одређене праксе које се морају поштовати. Ови захтеви могу укључивати: - осигуравање да затвореници имају могућност молитве у одређено време и под одређеним условима; - ограничења у исхрани, попут неједења меса, неједења одређеног меса или једења само хране припремљене под одређеним условима, око дужине косе.

- Најбоља заштита од дискриминације је праведан и непристрасан став свих запослених, почев од врха. Један од начина да се ово промовише јесте да припадници мањина буду запослени на свим нивоима.

- Треба uložiti sve napore u regrutovanje zatvorskoг особља из редова етничких и верских мањина.

- Особљу треба пружити обуку која ће им помоћи да разумеју разлике међу културама.

- У великом броју земаља постоји све већа тенденција да судови због тежине кривичних дела изричу веома дуге казне. Као резултат, у неким затворима се стари људи појављују као нова мањинска група. Они имају посебне потребе, о којима треба водити рачуна.

- Сваки затвор треба да има формалну изјаву о недискриминацији која треба да се истакне на јавном месту.

- Представнике мањинских група у заједници треба позвати у посете затворима.¹⁵

¹⁵ <https://www.ohchr.org/documents/publications/training11en.pdf>

1.3. Посебно осетљиве особе у затворима

Затвори често представљају места у којима су присутни разни облици насиља и дискриминације, нарочито према особама које су другачије сексуалне оријентације, родног идентитета и родног изражавања. У оваквој средини, ЛГБТ особе, нарочито, могу бити изложене разним облицима злостављања, како од стране других затвореника/ца, тако и од стране особља. Према једном истраживању спроведеном у Сједињеним Америчким Државама, више од 200 000 младих и одраслих доживљава сексуално злостављање у затворским системима те државе сваке године.¹⁶ Иста студија је показала да су „не-хетеросексуалне особе“ у 3 пута већем ризику од доживљавања сексуалног насиља у затворским условима. Такође, ова студија је показала да су трансродне жене у мушким затворима у 13 пута већем ризику да буду сексуално злостављане од стране других затвореника.¹⁷ Овакви подаци приказују само део проблема са којима се ЛГБТ особе сусрећу у затворским системима.

ЛГБТ особе¹⁸ представљају нарочито вулнерабилну групу у правосудном систему и затворским системима. Предрасуде са којима друштво присупа ЛГБТ особама у заједници, у систему затворених институција су интензивирани.¹⁹ Комитет против мучења Савета Европе (ЦПТ) је по први пут споменуо дискриминацију на основу родног идентитета у свом извештају објављеном 11. новембра 2015, у коме се препоручује Аустрији да омогући трансродним особама у затвору приступ здравственој нези специфичној за

¹⁶ Allen J. Beck et al, *Sexual Victimization in Prisons and Jails Reported by Inmates, 2011–12* (Bureau of Justice Statistics, May 2013), Dostupno na: www.bjs.gov/content/pub/pdf/svpjri1112.pdf.

¹⁷ Valerie Jenness et al., *Violence in California Correctional Facilities: An Empirical Examination of Sexual Assault* (Center for Evidence-Based Corrections, 2007), Dostupno na: <http://www.wcl.american.edu/endsilence/docu-ments/ViolenceinCaliforniaCorrectionalFacilities.pdf>.

¹⁸ ЛГБТ: скраћеница за лезбејке, гејеве, бисексуалне и трансродне особе. Геј (мушкарац): Мушкарац који осећа физичку и/или емотивну привлачност према особама истог пола/рода. Лезбејка: Жена која осећа физичку и/или емотивну привлачност према особама истог пола/рода. Бисексуална особа: особа која осећа физичку и/или емотивну привлачност према више од једног пола/рода. Трансродна особа: особа чији родни идентитет и/или родно изражавање излази из оквира задатих традиционалних друштвено дефинисаних родних улога и норми условљених полом. Трансродне особе могу да се идентификују као мушкарци, жене, ниједно, обоје или нешто друго, при чему тај идентитет није у подударности са полом приписаним на рођењу.

¹⁹ UN, UNODC. *Handbook on Prisoners with special needs*, Beč 2012. Dostupno online na: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf

трансродне особе.²⁰ Нарочито рањиву групу када је у питању физичко и сексуално насиље представљају транс жене које нису прошле кроз оперативне захвате процеса прилагођавања пола, те су смјештене у мушким затворима услед мушке ознаке пола у личним документима. Њихово родно изражавање их често ставља у повишен ризик од доживљавања физичког и сексуалног насиља, како од затвореника, тако и од самог особља.²¹

Значајно је указати на разлику између појмова пола и рода. Пол: се односи на биолошке карактеристике полног/репродуктивног система и његовог потенцијала. Као такав, пол укључује 4 сегмента: хромозоме, гонаде (полне жлезде), хормоне и полне органе (гениталије). Пол може бити мушки, женски и интерполни. Род: представља друштвено/индивидуално конструисане карактеристике које произилазе из процеса социјализације, те (не)идентификације са одређеним полом. Род је индивидуална самоконцепција сопственог идентитета/изражавања који потврђује, негира и/или надилази друштвено задате и формиране полне и родне улоге мушкарца и жене. Родни идентитет: субјективни осећај припадности или неприпадности једном или више родова. Није нужно заснован на полу (правом или приписаном), као ни сексуалној оријентацији. С тим у складу, особа се може идентификовати као мушкарац, жена, обоје, ниједно или нешто друго.²²

У психолошкој литератури постоји читав спектар термина који се користе да дефинишу негативна осећања или предрасуде према ЛГБТ или трансродним особама.²³ Појам хомофобија означава страх или мржњу оријентисану према особама хомосексуалне оријентације. Хомофобија подразумева дијапазон различитих осећања, која се крећу од одбојности, анксиозности, ка гађењу и презиру, а доводе чак и до злочина из мржње усмерене ка особама хомосексуалне оријентације. Хомофоби су особе које

²⁰ Anti torture Committee scolds Austria over treatment of trans inmates, 2015, TGEU Transgender Europe, 12 November.

²¹ Sickmund, M., Sladky, T. J., & Kang, W. (2008). Census of Juveniles in Residential Placement databook. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

²² Јован Улићевић, Теа Дакић, Једнак третман – извештај о правима ЛГБТ особа у Заводима за извршење кривичних санкција (ЗИКС), Јувентас, Подгорица, 2018, стр. 26-27

²³ Трансродне особе по сексуалној оријентацији могу бити хетеросексуалне, хомосексуалне, бисексуалне, пансексуалне, асексуалне итд. Трансполна особа: Особа која има јасну жељу и намеру да прилагоди пол приписан на рођењу свом родном идентитету, као и особа која је делимично или потпуно модификовала (укључује физичку и/или хормоналну терапију и операције) своје тело и презентацију, изражавајући свој родни и/или полни идентитет и осећај себе.

имају снажна негативна осећања према особама хомосексуалне оријентације и неретко подржавају антихомосексуалне активности (активно, или утицајем).²⁴

Прва скала за мерење и процену хомофобије настала је 1970. године и третира хомофобију као црту личности која се помоћу ове скале може лако идентификовати. Сличне скале развијају се и последњих година, за мерење интернализоване хомофобије (2001), бифобије (2002) и трансфобије (2005, 2006). Истраживања показују да се хомофобија чешћа јавља код мушкараца, оних са утемељеним конзервативним верским или политичким ставовима, као и код оних који немају лични контакт са геј мушкарцима/лезбејкама. Утврђена је висока корелација између трансфобије и постојања конзервативних верских и политичких уверења²⁵

Бити трансродна особа или особа чији су роди пол неусаглашени у сваком притвору или затвору често значи свакодневно понижавање, физичко и сексуално злостављање, уз стално присутан страх од одмазде акоупотребе правнасредства за решавање проблема са насиљем. Трансродни осуђеници наводе да су дискриминисани не само од других осуђеника већ и од стране затворског особља које не прихвата њихов животни стил, не разум њихове потребе и третира их с отвореним презиром. Они деле стигматизовани простор унутар тих институција заједно са осталим “друштвено непожељним”, као што су разни типови сексуалних преступника, нпр. педофили, злостављачи деце, силоватељи, осуђеници са менталним тешкоћама и цинкароши. Најчешће се претпоставља да су трансродне жене хомосексуалци, презрени и од стране осталих осуђеника и од затворског особља.²⁶

С обзиром да хомофобија, као темељ за неправедно и дискриминишуће понашање према ЛГБТ особама, неретко доводи до насиља или неког другог облика злостављања, бројна истраживања се фокусирају на анти-ЛГБТ понашања. Иако не постоји рутина у прикупљању података о сексуалности и родном идентитету у законским процедурама које спроводи полиција и органи реда, када се догоди злочин, постоје значајна истраживања која указују на

²⁴ Приручник за психотерапијски рад са ЛГБТ особама, прво издање, Удружење за унапређење менталног здравља Београд, 2015, стр. 16

²⁵ *Ibid.*, стр. 17

²⁶ Зорица Мршевић, Статус трансродних особа на издржавању затворске казне, стр. 7-8 <https://www.transserbia.org/images/2016/dokumenta/Status%20transrodnih%20lica%20na%20izdrzavanju%20zatvorske%20kazne.pdf> Видети опширније: Jenness Valerie, FenstermakerSarah, 2016, Forty Years after Brownmiller Prisons for Men, Transgender Inmates, and the Rape of the Feminine, Gender & Society February 2016 vol.30 no.1 14-29. <http://gas.sagepub.com/content/30/1/14.full>

постојање дискриминације у овим случајевима и подсећају да хомофобични и трансфобични злочини из мржње уопште нису ретки.

Када су у питању потребе трансродних особа у затвору, УН Цоџакарта принципи експлицитно наводе да су државе у обавези да обезбеде адекватан приступ здравственој нези и психолошком саветовању, које препознаје посебне потребе осуђеника, било да је то њихова сексуална оријентација или родни идентитет, укључујући и употребу хормона или других видова терапије, као и могућност прилагођавања пола, уколико осуђеник/ца то жели. Канцеларија УН за питања дроге и криминала је препоручила да одговорне особе треба да задовоље специјалне потребе ЛГБТ осуђеника/ца, као и да им обезбеде приступ терапији за родну дисфорију, као што је то, на пример, хормонална терапија или операција прилагођавања пола, уколико је она доступна у тој заједници (држави).²⁷

У Шкотској је октобра 2013. донет документ Затворска политика о родном идентитету и родном прилагођавању који представља један од најсвеобухватнијих докуменат јавне политике своје врсте у Европи и глобално (Затворска политика о родном идентитету и родном прилагођавању Шкотске затворске службе. Претрес и преглед тела и ствари треба да се обаве у сагласности са родном припадношћу рода у коме затвореник тренутно живи, а не према физичким карактеристикама. Тајност (поверљивост) притом мора бити одржана. Информације о затворениковом родном прилагођавању смеју да буду доступне другим члановима особља без дозволе осуђеног лица само када је то неопходно у случају постојања високог ризика од вршења кривичног дела. Особље не сме да открива информације о родном прилагођавању неког осуђеног лица другим осуђеним лицима. Осуђеним лицима на издржавању затворске казне треба да буде дозвољена употреба ствари као што су одећа, протезе, стезници, перике и други додаци који су им потребни како би адекватно изразили свој родни идентитет. Осуђеним лицима на издржавању затворске казне који се већ налазе у процесу родног прилагођавања мора се дозволити да наставе са примањем хормонске терапије која је почела пре њиховог смештања у затворску установу.²⁸

²⁷ Зорица Мршевић, Статус трансродних особа на издржавању затворске казне, стр. 7
<https://www.transserbia.org/images/2016/dokumenta/Status%20transrodnih%20lica%20na%20izdrzavanju%20zatvorske%20kazne.pdf>

²⁸
<https://www.transserbia.org/images/2016/dokumenta/Status%20transrodnih%20lica%20na%20izdrzavanju%20zatvorske%20kazne.pdf> страна 16

Омогућити сигуран смештај ЛГБТ затвореницима/цама који ће их штитити од даље дискриминације и насиља. При смештању ЛГБТ затвореника/ца треба обратити посебну пажњу да се не распореде у просторије са другим затворницима/цама који показују повишен ризик од насилничког понашања у односу на сексуалну оријентацију или родни идентитет особе. При одређивању смештаја трансродним особама, треба узети у обзир њихов родни идентитет као основ при класификацији, као и саме жеље особе у складу са ризицима од доживљавања насиља и дискриминације. Смештање трансродних особа у складу са полом (нарочито транс жене у мушки затвор) може довести особу у ситуације високог ризика од дискриминације, физичког и/или сексуалног насиља. Смештање трансродних затвореника/ца треба посматрати искључиво индивидуално и у складу са потребама и жељама затвореника/це, узевши у обзир комплексност самог питања. Ово је нарочито важно у погледу трансродних особа, с обзиром на чињеницу да не приступају све транс особе оперативном прилагођавању пола, док њихов изглед у зависности од саме транзиције може у различитој мјери корелирати са друштвеном перцепцијом њиховог родног идентитета. Самим тим неке транс особе ће изгледати потпуно у складу са родним идентитетом, а не биолошким полом, док ће неке изгледати родно неконвенционално, што их оставља изложенијим насиљу и дискриминацији. При додељивању смјештаја осигурати да не постоји дискриминација по основу сексуалне оријентације и родног идентитета.²⁹

Позитиван пример је случај затвора Солићијано. Пракса „Одељења Д” Окружног затвора Солићијано у Фиренци сматра се неформалним системом затворског смештаја и служи као пример могућег решења проблема. Топографију затвора Солићијано карактеришу два макро-подручја: одељење за мушкарце и одељење за жене, при чему ово друго укључује и издвојено Одељење Д, које се користи за смештај трансродних осуђеника, упркос недостатка релеватних правних извора. Солићијано је један од свега неколико италијанских затвора у којима је неформално, а не путем закона, успостављен затворски смештај трећег рода.³⁰

Осећај угрожености физичке безбедности представља главну претњу која се најснажније манифестује приликом доласка ЛГБТ особа на издржавање казне затвора. Мушкарци и жене припаднице ЛГБТ популације постају рањивији у затворима, посебно ако долазе из мањих и конзервативнијих средина у којима је њихов идентитет и оријентација општепозната, и такве

²⁹ Јован Улићевић, Теа Дакић, Једнак третман – извештај о правима ЛГБТ особа у Заводима за извршење кривичних санкција (ЗИКС), Јувентас, Подгорица, 2018, стр. 26-27

³⁰ Зорица Мршчевић, Трансродно лице правде, Институт друштвених наука, Београд, 2017, стр. 146

информације се рашире од других осуђених лица, (њихових суграђана на слободи), јер представљају претњу криминалном (мачо) систему вредности и чине их метама угрожавања физичке безбедности.³¹

Најчешћи исход злочина је психолошка траума. ЛГБТ особе које су искусиле неки хомофобични напад или биле жртве хомофобичних злочина имају много већу вероватноћу да развију симптоме депресије, посттрауматског стреса, анксиозности и беса, у поређењу са особама које су жртве злочина независно од сексуалне оријентације/родне равноправности. У мржњом мотивисаним злочинима, врло честа намера појединца није само да науди другој особи, већ да пошаље поруку застрашивања групи којој појединац припада, односно широј ЛГБТ заједници.³²

Током 2012. године, FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) – Агенција Европске Уније за основна права, спровела је једно од највећих online истраживања до сада, које је обухватило преко 93.000 испитаника/ца из земаља чланица Европске Уније, а посебан акценат је стављен на дискриминацију којој су ЛГБТ особе изложене). Истраживање је показало да је скоро половина учесника/ца одговорила да је била лично дискриминисана на основу сексуалне оријентације и/или родног идентитета у години која је претходила овој анкети/истраживању. Чак четвртина испитаника/ца је потврдила да је била нападнута и/или да јој је доживела претњу насиљем у последњих пет година. Тај проценат је још већи када су трансексуалне и /или трансродне особе у питању и износи 35%.³³

Истраживање јавног мњења „Однос грађана према дискриминацији у Србији“ које је спровела канцеларија Повереника за заштиту равноправности и Цесид током новембра 2012. године, имало је за циљ да обезбеди континуирано праћење ставова грађана о појави дискриминације и степену (не)толеранције, о распрострањености предрасуда, као и нивоа социјалне и етничке дистанце међу појединим друштвеним групама. Истраживање је обухватило случајни репрезентативни узорак од 1196 грађана старијих од 15 година у Републици Србији.

Испитаници, њих 30, 2 % имало би против да им ЛГБТ особа буде комшија, 32, 5% не жели ЛГБТ особу за колегу/цу, против ЛГБТ шефа је њих 40, 6% док на месту државника ЛГБТ особу не жели 48, 4%. 46, 2% не жели

³¹ ЛГБТ популација и реформа сектора безбедности у Републици Србији, Центар за истраживање јавних политика, ОЕБС, Београд, 2011, стр. 24-25.

³² *Ibid.*, стр. 20

³³ LGVTIQ – организација за лезбијска људска права, Годишњи извештај о положају LGVTIQ популације у Србији за 2012. Годину, Београд, 2013, стр. 36-38.

ЛГБТ особу за пријатеља, 58, 8% не жели да ЛГБТ особа буде васпитач, док чак 79, 5% не жели ЛГБТ особе у својој породици. Такође приметан је и пораст нетолеранције, будући да је на питање да ли бисте имали нешто против да вам ЛГБТ особа буде члан породице, 2009. године је проценат оних који су против – износио 69%, док је 2012. тај проценат повећан на 80%.³⁴

Истраживања о томе ко врши насиље су показала да су особе које имају негативан став према ЛГБТИQ популацији: чешће мушкарци, те су значајно склонији предрасудама према гејевима, него према лезбејкама; чешће имају традиционалне и рестриктивне ставове о родним улогама; чешће сматрају да њихови вршњаци имају негативан став; ређе су имали особне контакте с гејевима и лезбејкама; чешће су мање образовани; чешће живе у руралним подручјима; чешће су јако религиозни и склони конзервативном погледу на свет.³⁵

Особа у затворима може бити етикетирана као ЛГБТ због низа субјективних и објективних фактора, а најчешће се дискриминација догађа на основи родног изражавања и родног идентитета. Наиме, особе које немају традиционални родни изрицај препознате су као ЛГБТ особе по разним спољним обележјима попут: фризуре (кратка коса код жена), и гестикулације („феминизирани“ мушкарац, „мушкобањаста“ жена).³⁶

Особа која је жртва насиља може и не мора заиста бити ЛГБТ особа, но док год је препозната као таква ради се о жртви дискриминације на основи родног изражаја и/или перципиране сексуалне оријентације, па се стога то насиље треба као такво и третирати.³⁷

Да би напад био препознат као дискриминација на основу родног идентитета, изражавања или полне оријентације није важно припада ли особа заиста ЛГБТ популацији, те није важно је ли нападач вербално дефинисао мотив свог напада. Из праксе издвајамо да, осим што нападач не мора вређати експлицитно жртву („педеру“ и сл. варијанте), пракса нападача је таква да се лезбејка не вређа експлицитним називима сексуалног идентитета („лезбо“, „лезбачо“ и сл., као што је случај са погрдним називима за гејеве), већ се чешће користе погрдни изрази за понижавања жена уопште („курво“, „олошу“ и сл.). Ову праксу треба узети у обзир, као и постојање бројних других начина за утврђивање ради ли се о дискриминацији на основи родног идентитета,

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Приручник о сузбијању насиља против ЛГБТ особа за полицијске службенике/це, Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost, Zagreb, 2011., стр. 17.

³⁶ *Ibid.*, стр. 21.

³⁷ *Ibid.*, стр. 21.

изражавања или полне оријентације, на пример: доживљај оштећене особе о томе зашто је нападнут/а; родни идентитет и изражавање оштећене особе; особине нападача (припадност антагонистичкој субкултурној групи: навијачки хулигани, неонацисти, бијелачки супремисти, наци-скинхедси...); разлози о нападу које нападач наводи; постојање могућих других разлога за напад.³⁸

Често долази до секундарне дискриминације: поновљена дискриминација до које долази када жртва дискриминације у пријави институцијама наилази на отпор у виду мањка подршке, разумевања и одговарања установа на потребе жртве.³⁹ Главни разлози непријављивања насиља: неповерење у службене особе с којим се жртва сусреће у поступку; страх од откривања сексуалног идентитета; страх од стигматизације; страх од других осуђеника; недостатак информација о могућој помоћи, као и недостатак надлежних служби помоћи; страх од починитеља; страх од реакције породице и пријатеља/ица. У складу с тим службеник/ица обезбеђења/третмана у поступању са жртвом треба: показати да жртва може имати поверења у службену особу; показати жртви разумевање и емпатију за насиље која је преживела; бити стрпљив/стрпљива и не пожуривати жртву; избегавати изјаве које се могу схватити као дискриминаторне и/или звучати као да се жртва окривљује за доживљено насиље; саслушати жртву без обзира што можда нису све информације релевантне за писање пријаве и даљи поступак; дозволити жртви да изрази емотивне реакције (допустити јој да плаче и/или да спорије говори, прави дуже паузе у говору, буде љута и сл.); дозволити жртви да се изражава оним језиком и терминима у којима јој се најлакше изразити, те се у складу с тим и обраћати жртви на начин да се поштује њен сексуални идентитет и родни изражај; избегавати питања интимне природе (сексуалног идентитета и родног изражавања) која су најчешће и ирелевантна за сам поступак – жртва није дужна одговарати на таква питања.⁴⁰

При информативном разговору службеник/ица обезбеђења треба обухватити следеће информације: где се напад догодио; који су могући разлози напада: идентификација могућег мотива мржње према особи због њеног сексуалног идентитета и/или родног изражавања; јесу ли сведоци били присутни, други осуђеници, запослени и сл... и уколико јесу сазнати ко су и обавити разговор с њима; могуће је да је жртва изложена поновљеној виктимизацији, односно да жртва већ неко време доживљава насиље од исте

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*, стр. 22

⁴⁰ *Ibid.*, стр. 23

или различite особе: треба се информисати ради ли се о поновљеној виктимизацији.⁴¹

Неке од потешкоћа приликом прикупљања информација и давања исказа ЛГБТ особа су:

- страх од поновног насиља због сексуалне оријентације или родног идентитета,
- њихово преживљено физичко и сексуално насиље, дугогодишње понижавање због којег су затворени у дељењу информација и давању исказа,
- непријатност испитаника због испитивача и неповерење у испитивача одређеног пола,
- непријатност због евентуалног присуство члана породице или рођака,
- осећање стида, срама, претеране одговорности.⁴²

Смернице за спровођење интервјуа:

- прилагођавање тона који омогућава особи да се осети пријатно стварање отворене и неосуђујуће атмосфере – руководити се смерницама за успостављање поверења, како би се тражилац помоћи осетио сигурно да изнесе своје проблеме.

- посебно је важно са аспекта ЛГБТ популације водити рачуна да се понашање и коментари испитивача не протумаче као осуђивачки, што значи да треба контролисати сопствене ставове по овом питању и водити рачуна да не обоје само испитивање.

- постизање равнотеже између потребе да се добију детаљне информације и потребе да се заштити особа и да се избегне трауматизација – пажљиво постављање питања и константно проверавање реакције испитаника на њих. У случају превише директног и непријатног питања када се види да особа постаје превише напета скренути фокус на неку мање узнемирујућу тему (о пријатељима, послу).

- свест да је тема о којој се говори емоционално тешка и показивање разумевања и сензибилности и на претходно сексуално насиље – најтеже је разговарати о нечијој сексуалној оријентацији, поготово када се узму у обзир проблеми са којима су се особе истополне сексуалне оријентације суочавале (физичко, психичко и сексуално насиље, затварање, кривично гоњење,

⁴¹ *Ibid.*, стр. 24.

⁴² Priručnik za pravilno intervjuisanje tražilaca azila *Tehnike intervjuisanja, ophođenje prema ranjivim grupama i istraživanje informacija o zemljama porekla*, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila / Asylum Protection Center (APC/CZA), Београд, 2015, стр. 57-70.

изоштатавање из заједнице) као и њихове јаке емоционалне реакција у виду стида, срама и претеране одговорности.

- редовно подсећање током интервјуа да су информације добијене путем интервјуа поверљиве – иако је истицање поверљивости интервјуа нешто што је по протоколу интервјуисања, добро је кроз реченице „Све што ми сада испричате је поверљиво“ и „Не брините, све што кажете остаје међу нама, нико не може због тога да Вам науди.“

- толерисање непријатних тема и настављање интервјуа – тешко је слушати детаље о проживљеном насиљу уопште, а поготово када се ради сексуалном и када особа користи изразе који су емоционално обојени, некад и „прости“. Да би се особа осетила сигурно и наставила да сведочи о свим околностима јако је битно у таквим ситуацијама остати смирен, не показивати запрепашћење, гађење, не ишчуђавати се и не прекидати интервју због своје нелагоде и непријатности, јер ће то нарушити однос и онемогућити даље прикупљање информација.

- коришћење израза које особа сама користи – особа је навикла да користи одређене изразе, можда не зна за друге а и могуће је да они за њу имају специфично значење. Зато уколико неко себе назива „гејем“ користити исти израз, уместо „хомосексуалац“.

- избегавање закључака да је сексуална оријентација ствар избора – никако не треба питати особу због чега је друге сексуалне оријентације или сугерисати да је то могла да промени. Избежавати питање „Зашто нисте престали да будете геј ако сте знали да ћете због тога завршити лоше?“.

Пример 1. Особа користи „просте“ речи и детаљно описује своје сексуално понашање:

1. Користити исте речи које особа користи осим кад су „просте“ (у реду је рећи геј, секс, силовање, додиривање, мажење)

2. „Просте“ речи покушати заменити неутралним уз сагласност испитаника. Лош пример: „Не можете тако да говорите! Будите пристојни!“
Добар пример: „Да ли се слажете да то што сте описали назовемо силовањем?“

3. Када особа детаљно описује своје понашање током односа нежно је зауставити.

Лош пример: „Немојте да ми причате те Ваше ствари.“
Добар пример: „Није ми неопходно да знам како сте се понашали током односа. Овде смо да утврдимо да ли Вам је живот био у опасности јер сте хомосексуалац/геј.“

Пример 2. Особа ћути јер јој је непријатно и не жели да одговара на питања која се тичу њене сексуалности.

1. Проверити у чему је проблем Лош пример: „Хајде реците ми, у чему је проблем?“

Добар пример: „Видим да Вам је непријатно. Шта Вам представља проблем?“

2. Уколико особа каже да не сме да каже пред другим људима, уверити је да је безбедна - Лош пример: „Овде немате проблема.“ Добар пример: „Тешко је говорити о својој сексуалности. Али не брините, нико Вас овде неће осуђивати.“

3. Уколико особа тражи да само Вама каже процените да ли могу остали присутни да изађу, а ако не могу објасните јој зашто. Лош пример: „Сви морају да чују.“ Добар пример: „Разумем да Вам је тешко да пред свима кажете, али правила су таква да сви морају да буду присутни. Не брините, све што кажете је поверљиво и нећете имати проблема због тога.“⁴³

Зашто је неопходан овакав приступ? Припадници ЛГБТ популације изложени су значајном ризику да постану жртве злочина из мржње или инцидента мотивисаних мржњом. Такво насиље, настало из дубоке мржње коју починилац осећа и одбијања стварне или перципиране сексуалне оријентације или родног идентитета жртве, ретко се конкретно обрађује. Проблем представља недовољно пријављивање таквог насиља, јер жртве немају поверења у полицију, затворско особље, јавне службе, које можда и нису адекватно обучене да ефективно истражују мржњом мотивисан злочин, говоре или инциденте. Чак и ако се такви инциденти и злочини пријаве, доста је доказа о томе да се мотив предрасуде често не појављује у званичним статистичким извештајима.⁴⁴

У публикацији „Једнак третман – извештај о правима ЛГБТ особа у Заводима за извршење кривичних санкција (ЗИКС)“ дате су препоруке за поступање са овом рањивом категоријом лица лишених слободе:⁴⁵

- Омогућити ЛГБТ затвореницима/цама приступ заштити од дискриминације и насиља од стране других затвореника на начин који ће најефикасније гарантовати њихову безбједност уз неограничавање њихових права и несметано обављање активности у затвору. Заштита ЛГБТ особа може бити омогућена кроз креирање јасног протокола који ће третирати људска права и третман ЛГБТ особа у затвору.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Дискриминација по основу сексуалне оријентације и родног идентитета у Европи, Савет Европе, 2011, стр. 15-20.

⁴⁵ Јован Улићевић, Теа Дакић, Једнак третман – извештај о правима ЛГБТ особа у Заводима за извршење кривичних санкција (ЗИКС), Јувентас, Подгорица, 2018, стр. 26-27

- У оквиру нове Националне стратегије за унапређење квалитета живота ЛГБТ особа потребно је предвидети доношење и спровођење политика за борбу против дискриминације и искључености са којима се суочавају трансродне особе у затвореним институцијама.

- Пратити путем истраживања ставова и искуства затвореника и затворског особља степен заштите права ЛГБТ особа у затворима и њихове изложености дискриминацији.

- Укључити питање положаја ЛГБТ затвореника/ца у извештаје Националног превентивног механизма (НПМ).

- Омогућити едукацију лица запослених у установама за извршење кривичних санкција, посебно за рад са ЛГБТ особама, са посебно организованим обукама намењеним служби третмана. Теме обуке треба да обухвате: општу проблематику ЛГБТ особа, људска права, адекватан третман у затвору, како би ова рањива група била што мање изложена негативним искуствима у самом затворском систему и добила могућност за што ефикаснију социјалну реинтеграцију након извршења казне затвора.

- Омогућити континуирану сензибилизацију затвореника/ца о људским правима у затвору, укључујући права ЛГБТ особа.

- Посебну пажњу требало би посветити очувању менталног здравља ЛГБТ особа у затвору кроз обезбеђивање адекватне психолошке подршке свим ЛГБТ особама које су на издржавању казне затвора, које изразе потребу за истом, имајући у виду дискриминацију и/или насиље са којом се сусрећу ван затвора, као и интензивираним стресом са којим се могу сусрести у затвору током издржавања казне. Ова психолошка подршка би требала бити пружена од стране едукованог и сензибилисаног особља, док би такође требало размотрити успостављање система и групне психолошке подршке у оквиру које би се радило на заједничком оснаживању ЛГБТ особа унутар затвора.

- Као и свим осталим затвореницима/цама, ЛГБТ особама је потребно обезбедити систем здравствених услуга у затвору који је еквивалентан квалитету здравствених услуга доступних у друштву. Нарочит акценат потребно је ставити на континуирано спровођење превенције крвно преносивих болести као што су ХИВ и хепатитисе Б и Ц, кроз дељење бесплатних кондома и континуирану едукацију затвореника/ца о начинима преношења ових инфекција. Потребно је обезбедити приступ трансродним затвореницима/цама адекватној и континуираној транс-специфичној здравственој заштити, која подразумева психолошку процену и третман, хормонску терапију.

- Омогућити посете истополним партнерима/кама на исти начин и у истој количини као и хетеросексуалним затвореницима/цама. Одржавање

друштвених контаката трансродних осуђеника/ца је веома значајно за одржавање стабилног психичког здравља, али и за омогућавање остваривања циљева ресоцијализације. Већи је ризик од депресије, самоубистава и самоповређивања код ове групе осуђеника, у односу на остале осуђенике. Из тог разлога потребно је обезбедити лицима осуђеним на затворске казне посете породице, пријатеља без дискриминације или злостављања од стране заводског особља и других осуђеника. Ово је посебно значајно за осуђенике који имају ограничене контакте са осталим осуђеницима, који су изоловани и за оне који из безбедоносних разлога имају тешкоће са смештајем у општој осуђеничкој популацији установе.

- Омогућити трансродним затвореницима/цама избор пола службеника који ће извршити претрес особе како би се омогућио претрес који ће минимално нарушавати лично достојанство особе. Стриктно забранити скидање трансродних затвореника/ца у сврхе утврђивања идентитета.⁴⁶ Претрес. Осуђена лица на издржавању затворске казне треба да буду претресани и прегледани у складу са својим родним идентитетом и родном улогом у којој живе, пре него у сагласности са телом у коме живе. Изглед гениталија трансродне особе не сме бити коришћен да би се одлучио род особља/чувара у затвору који ће их прегледати. Не постоји пропис који налаже да трансродна особа треба да је прошла било какву операцију као део процеса прилагођавања рода. У случају да род осуђеног лица није јасан, он мора бити упитан у складу са којим родом би желео да буде прегледан, његов одговор треба бити забележен и прегледање спроведено у складу са тим. Надзорник пријемне службе ће пажљиво у приватности питати осуђена лица да разјасне: како дефинишу свој род, у складу са којим родом тренутно живе и да ли је другачији од рода који им је додељен на рођењу, ако су почели да живе у складу са својим родом који није исти као што им је додељен на рођењу, онда који је оквирно почетни датум транзиције; да ли су променили име и/или род на било ком личном документу (кредитне картице, возачка дозвола, здравствени документи итд); да ли имају сертификат о родном признању (нису обавезни да на ово одговоре).⁴⁷

⁴⁶ Јован Улићевић, Теа Дакић, Једнак третман – извештај о правима ЛГБТ особа у Заводима за извршење кривичних санкција (ЗИКС), Јувентас, Подгорица, 2018, стр. 26-27

⁴⁷

<https://www.transserbia.org/images/2016/dokumenta/Status%20transrodnih%20lica%20na%20izdravanju%20zatvorske%20kazne.pdf>

1.4. Postupaње sa малолетницима

Деца, односно малолетна лица, често се могу наћи у улози жртве различитих кривичних дела, посебно у ратним и конфликтним подручјима, али истовремено могу бити и извршиоци најразноврснијих кривичних дела, често свесно заведени од стране криминалних организација. Неопходно је према деци спроводити веома осетљиво и посебно поступање службеника и службеница у васпитно-поправним домовима и малолетничким затворима.⁴⁸

Када је у питању поступање полиције, у складу са одредбама Законика о кривичном поступку, овлашћена службена лица, ако у току прикупљања обавештења од стране грађана оцене да је потребно да се позвани грађанин саслуша као сведок, одмах ће о томе обавестити јавног тужиоца који је стекао посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица, који ће моћи наведено лице у претходној истрази да саслуша или ће то саслушање поверити овлашћеним службеним лицима (члан 258. ст. 1. и 2. Законика о кривичном поступку). Овлашћена службена лица о обављеном саслушању сачињавају посебну белешку, а цео ток саслушања се бележи уређајима за видео и звучно снимање (члан 258. став 5. Законика о кривичном поступку).⁴⁹ Довођење малолетника у просторије за задржавање и притворске јединице полицијски службеници врше у цивилном оделу (без униформе) и службеним возилима без ознака полиције, изузев кад се стекну услови за довођење без писаног налога које могу извршити и униформисан и полицијски службеници.⁵⁰

Према Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица постоје девет врста васпитних мера које се могу применити према малолетним учиниоцима кривичних дела. Ове васпитне мере су сврстане у три групе а то су: 1) У првој групи спадају мере упозорења и усмеравања. Мере упозорења и усмеравања чини судски укор и посебне обавезе, 2) У другој групи спадају мере појачаног надзора. Мере појачаног надзора чине : појачан надзор од стране родитеља, усвојоца, или стараоца; појачан надзор у другој породици; појачан надзор од стране старатељства; појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за

⁴⁸ Партнерство за безбедне заједнице у Србији, БЦБП, Београд, 2014, стр. 33

⁴⁹ Videti: Posebni protokol o postupanju policijskih sluzbenika u zastiti maloletnih lica od zanemarivanja i zlostavljanja.

⁵⁰ Pravilnik o policijskim ovlasćenjima ("Sl. glasnik RS", br. 54/2006) .

васпитавање и образовање малолетника, 3) У трећој групи спадају најтеже васпине мере а то су и заводске мере. Заводске мере чине: упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно поправни дом, упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање.⁵¹

У члан 88. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и **кривичноправној заштити малолетних лица** ("Службени гласник РС", број 85 од 6. октобра 2005. године) предвиђено је да су малолетници према којима се извршавају кривичне санкције равноправни су без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вероисповест, политичко или друго уверење, национално, етничко или социјално порекло, имовинско стање, статус стечен рођењем или други статус малолетника, његовог родитеља, усвојиоца или стараоца, као и на друге облике различитости.

У току извршавања кривичних санкција према малолетнику треба поступати на начин који одговара његовом узрасту, степену зрелости и другим својствима личности, уз поштовање достојанства малолетника, подстицање његовог целовитог развоја и учешћа у сопственој ресоцијализацији, придржавајући се савремених педагошких, психолошких и педолошких знања и искустава. Малолетнику се омогућују услови за стицање основног и средњег стручног образовања и радног оспособљавања, као и слободно изражавање верских осећања и вршење верских обреда. Малолетници према којима се извршава заводска васпитна мера или казна малолетничког затвора подвргавају се најмање једанпут годишње систематском прегледу од стране одговарајуће здравствене установе. Најмање два пута годишње саставља се извештај о психичком стању малолетника и доставља судији за малолетнике суда који је судио у првом степену и који врши надзор, односно има увид над извршењем кривичне санкције из става 1. овог члана. Малолетнику не може бити изречена дисциплинска казна упућивања у самицу. Забрањено је ношење ватреног оружја унутар завода и установа у којима се извршавају заводске мере или казна малолетничког затвора.⁵²

Сви малолетници лишени слободе морају бити на одговарајући начин интервјуисани и телесно прегледани од стране лекара што пре могуће по пријему у поправни дом; осим у изузетним околностима, овај разговор/преглед мора бити обављен на дан пријема. Међутим, први контакт малолетника са здравственом службом може бити и квалификована медицинска сестра која

⁵¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и **кривичноправној заштити малолетних лица** ("Службени гласник РС", број 85 од 6. октобра 2005. године)

⁵² Члан 88-92. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и **кривичноправној заштити малолетних лица** ("Службени гласник РС", број 85 од 6. октобра 2005. године)

подноси извештај лекару. Уколико се правилно обави, таква медицинска провера по пријему би требало да здравственој служби те установе омогући да идентификује младе особе са потенцијалним здравственим проблемима (нпр. зависност о дроги, самоубилачке тенденције). Идентификација таквих проблема у довољно раној фази олакшава предузимање ефикасне превентивне акције у оквиру медицинско-психо-социјалног програма здравствене неге те установе.⁵³

Службеници и службенице у васпитно-поправним домовима и малолетничким затворима морају посебно бити опрезни у комуникацији са малолетницима. У самој комуникацији са децом може се јавити низ потешкоћа. Препреке које се због тога могу јавити и утицати на ток и садржај интервјуа, а које се тичу психофизичког стања детета су:⁵⁴

1) ограничене сазнајне или перципирајуће (когнитивне) вештине као што су усмеравање пажње уопште па самим тим и на питања службеног лица, доживљавање временско просторне дистанце, хронолошко повезивање догађаја (што утиче на призивање и разумевање прошлих догађаја). Дете код којег није развијен осећај за време не може да да тачан податак о датумима или периоду битним за азилни поступак. Такође, дете код којег није развијено апстрактно мишљење (почиње у 12 години) није у могућности да прави узрочно-последичне везе, доноси закључке, разуме метафоре.

2) ограничен вокабулар и језичке способности, што утиче на могућност саопштавања - комуницирања свих околности. Деца често не могу речима да изразе како се осећају и шта су доживела па користе другачије изразе (нпр. „игра која ми се није допала” може да значи злостављање), цртеж, игру (дете може стално да одиграва неку сцену или догађај у којем је учествовало или било присутно, па је битно не правити претпоставке и не одбацити а приори њихов страх као неоснован уколико приликом интервјуа не успеју да га пренесу речима.

3) анксиозност поводом преплављености емоцијама у присуству странаца. Као што је већ речено, деца се нарочито боје страних – непознатих особа и уколико још не разумеју због чега их испитују и чему служе интервјуи, могуће да ће се од тог страха блокирати и неће моћи даље да сведоче и дају информације.

⁵³ Стандарди ЦПТ <https://npm.rs/attachments/Standardi.pdf> стр.72

⁵⁴ Priručnik za pravilno intervjuisanje tražilaca azila *Tehnike intervjuisanja, ophođenje prema ranjivim grupama i istraživanje informacija o zemljama porekla*, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila / Asylum Protection Center (APC/CZA), Beograd 2015, str. 45-56.

4) последице трауме - немогућност присећања догађаја, емоционална пасивност, затупљеност, негирање и искључивање као механизми одбране. Доживљавање трауме Траума је изненадни, веома непријатни и болни догађај који изазива штетне психичке последице. То може бити губитак или одвајање од члана породице, искуство избеглиштва, учествовање или сведочење рату, доживљено насиље и злостављање, итд. Како ће неко реаговати на траума зависи од самог догађаја (квалитета, интензитета и трајања) али и од субјективних снага особе (начин опажања, размишљања, механизми одбране, самоконтрола, емоционална уравнотеженост, итд.) оставља трага на људску психу. Тако, деца која су проживела трауму могу услед тога да имају амнезију на период у којем се она одиграла или да “искључе” своје емоције и да због тога делују хладно и дистанцирано што може да изгледа као да препричавају догађај који се десио неком другом, а не њима.

5) кривица и срамота због онога што се десило. Веома је тешко говорити о претрпљеном насиљу. Емоције које се управо јављају код жртава су кривица и уверење да су могли да спрече насиље као и срамота, јер мисле да су они сами криви за непријатности кроз које су прошли и да ће их због тога други гледати као мање вредне.

6) страх од казне и одмазде, може се десити да се деца плаше да ће их кријумчари или трговци људима додатно повредити уколико нешто погреше или одступе од онога што су им рекли да кажу.

7) страх да их неће разумети или им веровати. Некада је деци самој тешко да поверују кроз шта су прошли, што отежава давање садржајних одговора, поготово када деца примете или закључе да су особе које их испитују строге и да сумњају у њихову причу.

8) проблем поверења. С обзиром да се деца на путу сусрећу са разним ризицима и проблемима, као један вид заштите користе дистанцу од других људи, свесни да их они могу преварити и повредити. Навикнути да не верују странцима, деца због тога могу имати потешкоће да стекну поверење у испитиваче и због тога се по правилу не осећају сигурно и безбедно да се отворе и да одговоре на сва питања искрено.

9) потреба да заштити друге. Деца су често стављена у позицију, или сама у то верују, да морају да испричају одређену причу како би заштитили своју породицу и оне са којима пугују. То поготово долази до изражаја када морају да прикривају истину, што додатно утиче на њихову анксиозност и неповерење у испитиваче.

10) потреба да се задовоље одрасли путем давања пожељних одговора. Знајући да им од интервјуа нешто зависи у будућности, дешава се да деца

уместо да одговарају на питања искрено, покушавају да препознају шта испитивач од њих жели и да дају такве одговоре. На пример, на питање како су се осећали на интервјуу могу да кажу добро, иако су заправо били уплашени, збуњени, постиђени.

11) страх од давања погрешних одговора. Страхујући за своју будућност, деца могу да дају ограничене одговоре, поготово када сама мисле да потпуни одговори не доприносе њиховој азилној процедури. Такође, може се десити да се боје да кажу да нешто не знају и да на нека питања немају одговор, мислећи да се од њих очекује да све знају. Зато пре почетка интервјуа треба нагласити да не постоје погрешни одговори, да дете треба да „исприча своју причу“ и да је сасвим у реду, чак и очекивано, да на нека питања одговори са „не знам“.

Да би особа која испитује могла на одговарајући начин да прикупи релевантне информације од детета, потребно је пре самог интервјуа да поседује следећа знања и вештине у вези са:⁵⁵

- Техникама интервјуисања деце
- Психофизичким развојем деце
- Способност препознавања детета које је жртва трговине људима или насиља
- Законским и културолошким положаје деце у земљи порекла
- Да има колико је могуће информације о специфичном детету које интервјуише одговарајући говор тела – да седи благо нагнут напред, са утиском да се фокусира на дете, а не да застрашује; да има опуштена рамена; руке на столу, никако прекрштене; да има опуштен телесни став, уместо напет и у грчу,
- пријатељски израз лица – да не буде намрштен, стиснутих усана,
- одговарајући тон гласа – динамичан али не груб, никако хладан, монотон,
- успоставља контакт очима са дететом али не жури, јер то дете може да протумачи као застрашивање,
- да је што више могуће неформалан али професионалан – нпр. не треба персирати детету али исто тако не треба тепати; старијој деци, тј. адолесцентима такође не треба персирати и добро је користити речник којим се и они служе али се не треба шалити (јер ће тада можда адолесцент да помисли да му је испитивач пријатељ и биће у отпору да одговара на неугодна или сва она питања за која мисли да су беспотребна),
- да је непристрасан,

⁵⁵ *Ibid.*

- да је љубазан,
- да је отворен и искрен по питању сврхе и циља интервјуа.

Технике које се користе приликом прикупљања информација и интервјуисања деце су:⁵⁶

1) успостављање односа поверења. Успостављање односа поверења је нешто што је неопходно на почетку интервјуа како би се дете осетило сигурно. Најбољи начин за то је коришћење смерница за успостављање контакта са дететом, као и постављање питања на почетку на неформалнији начин о дететовом имену, пореклу, годинама. Иако испитивач већ поседује одговоре на ова питања, добро је ипак питати децу јер се тиме показује заинтересованост и дете уводи у сам интервју.

2) усвајање опуштеног, непретећег става и тона у гласу. Вероватније је да ће се дете које се уплаши затворити и бити у отпору према испитивачу, него дати све потребне информације. Због тога је потребно, у оквиру дозвољеног понашања службеног лица, бити опуштенији и флексибилнији приликом интервјуисања, како би се дете осетило пријатно и опустило.

3) посматрање и тумачење невербалних знакова као што су намрштеност, изгубљен поглед, спуштен поглед, дуге паузе у говору, што указује на то да је дете збуњено, внапето и узнемирено. Деца услед своје незрелости често невербално манифестују ствари које одрасли могу да кажу (нпр. да им је непријатно, да им се нешто не допада, да су напети, уплашени). Тумачењем ових невербалних знакова се могу прикупити додатне информације и усмерити интервју у жељеном смеру. Примера ради, ако се приликом спомињања оца дете врпољи, спушта поглед, не жели да одговори на питања, почиње одједном да плаче, то нам говори да је та тема за дете изузетно стресна и да је потребно пажљиво испитати због чега (да ли је можда било насиља у породици, да ли је отац доживео неко насиље, да ли постоји неки трауматски догађај који укључује оца и дете, или само оца, итд.)

4) коришћење једноставног, неколоквијалног језика и једноставна конструкција реченица. Као што је већ споменуто једна од препрека током вођења интервјуа су дететов ограничен вокабулар и језичке способности. Због тога је потребно говорити једноставним речником.

5) постављање различитог типа питања - затворена и отворена, директна и индиректна питања. Различити типови питања се користе за прикупљање различитих информација. Треба их све користити. Тако затворена питања

⁵⁶ *Ibid.*

(„Када се то десило?“, „Да ли је то било пре или после смрти твоје маме?“) служе за прикупљање чињеница и конкретних информација, док питања отвореног типа дају шансу детету да објасни околности догађаја и изнесе своје мишљење (почињу са „шта, зашто, како“; „Како сте се снашли након мамине смрти?“).

6) евалуација дететових речи са његове тачке гледишта како би били сигурни да су се питање и одговор разумели. Да би испитивач проверио да ли је добро разумео одговор детета корисно је са времена на време поновити – рефлектовати, то што је речено. На пример, „Ако сам те добро разумео, у то време је твој отац био у затвору и тада сте живели код маминих родитеља?“

7) мењање формулације питања ако нема одговарајућег одговора. Уколико дете не разуме питање или даје неодговарајући одговор, уместо да се закључи да дете не жели или не зна одговор, пожељно је поставити питање на другачији начин. На пример, уместо питања „Да ли си доживео насиље у породици?“ боље је питати „Неку децу родитељи често туку, без икаквог разлога. Да ли се то можда и теби десило?“

8) избегавање давања сугестија и постављања осуђујућих питања.

Пример 1. Дете ћути и неће да одговори на питања.

1. Усвојити опуштен, непретећи став,
2. Нежно и топло говорити и не персирати,
3. Подстицати дете да одговара на питања.

Лош пример: „Одговори ми на питање, ја сам полицајац!“ или „Мораш да ми одговориш на питања, зато си ту.“ Дobar пример: „Јако је важно да ми сад одговориш на питања која ћу да ти поставим. Разговараћемо мало о томе како ти је било у твојој земљи. Можда ће ти у неким тренуцима бити тешко, али не бој се, овде смо да ти помогнемо. Да бих могао/ла да ти помогнем битно ми је да ми испричаш свој проблем.“

Пример 2. Дете каже да су га тукли/силовали:

1. Не ишчуђавати се и не показивати гађење или бес, не бити хладан,
2. Бити миран и сталожен,
3. Умирити дете кроз говор како ви видите да се оно осећа, и подстицати га да настави да говори. Лош пример: „Не могу да верујем да ти се то догодило! То је баш грозно.“ Дobar пример: „Сигурно да ти је било тешко када су те тукли. Хајде покажи ми где су те ударили?“

Пример 3. Дете се расплаче:

1. Не бити хладан и неприступачан, не чекати да дете само заврши плакање,
2. Пружити му марамицу,

3. Нежним и нешто тишим гласом наставити Лош пример: „Немој да плачеш.“ или само ћутање Дobar пример: „Видим да те је ова тема баш погодила.“ па наставак испитивања о породици уз реченицу „Разумем да си се растужио, али да ли би могао још нешто да ми кажеш о твојој породици да бих те боље разумео?“

Пример 4. Дете не разуме питања

1. Често проверавати да ли је дете разумело питања,
2. Преформулисати их уколико се примети да дете не разуме,
3. Користити једноставне речи и питати једно по једно питање,
4. Објаснити детету да сме да не зна одговор Лош пример: „Кад не знаш кажи да не знаш.“ Дobar пример: „Сасвим је нормално да не знаш одговоре на сва питања која ћу те питати. Слободно кажи да не знаш неки одговор. То је боље него да нагађаш, јер онда нећу разумети шта је твој проблем.“⁵⁷

⁵⁷ *Ibid.*

1.5. Рад са особама са инвалидитетом у затворима

Уважавајући људска права лица лишених слободe, последњих година је обликован концепт и дефиниција према којој инвалидност није дијагностичка, ни социјално-економска категорија. Нови концепт и дефиниција инвалидности преусперавају пажњу са ограничења појединца на његове способности и на улогу средине и друштва (социо-политички концепт инвалидности). Кључни захтев је обезбедити услове да особа са инвалидитетом у свом изабраном начину живота буде што више самостална.⁵⁸ Разликујемо следеће врсте инвалидитета: физички (особе корисници/це колица, особе које се отежано крећу), сензорни (особе оштећеног слуха, особе оштећеног вида) и са тешкоћама у учењу (особе ометене у менталном развоју, особе са аутизмом).⁵⁹

Особе са инвалидитетом - означава особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном онеспособљеношћу које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају смањене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или уз службе подршке;⁶⁰

Заштитник грађана је поднео УН Комитету за права особа са инвалидитетом извештај о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом⁶¹, у којем је наведено да је у Србији остварен изванредан напредак у побољшању положаја особа са инвалидитетом, али да и даље остају сложени проблеми који онемогућавају особе са инвалидитетом да уживају гарантована права. Указано је да су особе са менталним инвалидитетом у веома лошем положају, да су у великом броју смештене у институције јер нису развијене услуге у заједници које би им омогућиле остваривање права на живот у заједници. Подршка која је особама са инвалидитетом делимично доступна кроз систем образовања, социјалне и здравствене заштите није довољна за отклањање препрека које постоје у образовању, рехабилитацији, запошљавању

⁵⁸ Истраживачки извештај не/запошљавање особа са инвалидитетом. Нови Сад, 2014. Стр. 4.

⁵⁹ Извор: <http://www.feniks-phoenix.com/>

⁶⁰ Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Republici Србији.

⁶¹ Доступно на адреси:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Countries.aspx?CountryCode=SRB&Lang=EN

и самосталном животу особа са инвалидитетом.⁶² Конвенција о правима особа са инвалидитетом у свом члану 15. садржи класичну забрану тортуре, нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања.

У случају особа са физичким инвалидитетом неопходно је обратити нарочиту пажњу: У предмету Прице (Price) против Уједињеног Краљевства особи рођеној без удова услед анормалија изазваних коришћењем талидомида која је патила од проблема са бубрезима, одређена је седмодневна казна затвора због одбијања да одговори на питање у току парничног поступка покренутог због враћања дуга. При томе судија који је изрекао казну није предузео кораке како би проверио да ли постоје затворске просторије које би биле адекватне тешком степену инвалидитета подносиоца тужбе. Затвореница је прве ноћи била смештена у ћелију у полицији у којој је било превише хладно за њено здравствено стање, а с обзиром да није могла користити кревет у ћелији, била је приморана да спава у својим инвалидским колицима. Остатак затворске казне издржавала је у болници у којој није било женског здравственог особља што је значило да су јој приликом вршења нужде морали помагати мушки затворски службеници. По мишљењу суда, затварање „особе са тешким инвалидитетом у условима у којој јој је изузетно хладно, постоји могућност да ће добити ране од лежања с обзиром да је кревет претврд или је ван њеног домаћаја и условима у којима, без великих потешкоћа, не може ићи у тоалет или одржавати личну хигијену“ представљало је понижавајуће поступање из члана 3. Конвенције.⁶³

Оно што је проширено у члану јесте и забрана медицинског и научног експериментисања над људима без пристанка субјекта. Слично Конвенцији против тортуре, и Конвенција о правима особа са инвалидитетом очекује да државе предузму све потребне мере (законодавне, судске, административне, управне и друге) да би спречиле појаву тортуре или злостављања.⁶⁴

У пракси, службена лица се ређе оптужују за кривично дело злостављања и мучења, а углавном се за иста чињења или пропусте терете за кривична дела тешке или лаке телесне повреде, злоупотребе службеног положаја, за несавестан рад у служби (лица која делују у установама смештања

⁶² Редован годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности за 2015. годину, Београд 15. март 2016. године, стр. 40.

⁶³ <https://rm.coe.int/16806ab9a6>

⁶⁴ Видети: Committee on the rights of persons with disabilities, Concluding observations – Peru, 2012, str.5, na: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/Session7.aspx>

лица лишених слободe), умишљајно подстрекивање (ако налог изда службено лице), а лекари за неуказивање лекарске помоћи или несавесно пружање лекарске помоћи. У контексту понашања службених лица, релевантно је и дело изнуђивања исказа.⁶⁵

У члану 3. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, изрази "дискриминација" и "дискриминаторско поступање" означавају свако прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а које се заснива на инвалидности или разлозима у вези са њом.⁶⁶

Облици дискриминације према овом закону су дефинисани у члану 16-20. Од значаја су за установе за извршење кривичних санкција као државне субјекте.⁶⁷ Власник објекта у јавној употреби, као и јавно предузеће надлежно за одржавање јавних површина, дужни су да обезбеде приступ објекту у јавној употреби, односно јавној површини свим особама са инвалидитетом, без обзира на врсту и степен њихове инвалидности. Власник објекта у јавној употреби дужан је да изврши адаптацију објекта у циљу задовољавања услова за испуњавање обавезе из става 1. овог члана.⁶⁸

Особе са инвалидитетом сусрећу се са следећим проблемима у затворима:

- Приступачност – „Под приступом физичкој средини претпоставља се обавеза државе да покрене предузимање мера за уклањање препрека које онемогућавају учешће у физичкој средини.” Баријере са којима се суочавају особе са инвалидитетом се могу разврстати на архитектонске, информацијско-комуникацијске и социјално-економске баријере (предрасуде и неприступачне услуге).⁶⁹ При реализацији свог права на безбедност и сигуран живот и на заштиту од повреде права и слобода, особе с инвалидитетом се суочавају с бројним баријерама. Бројни делови затвора су неприступачни за кориснике

⁶⁵ Д. Ђирић Миловановић, М. Марковић, Тортура и злостављање у контексту особа са инвалидитетом, Иницијатива права особа са менталним инвалидитетом, Београд, 2013, стр. 22.

⁶⁶ Clau 3. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom ("Sl. glasnik RS", br. 33/2006).

⁶⁷ Ibid., Clau 6.

⁶⁸ Ibid., Clau 20.

⁶⁹ Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, str. 4-5.

колица, а уколико особа с инвалидитетом дође до службеника обезбеђења он се, често, најчешће обраћа медицинском особљу у њеној пратњи. То посебно вређа људско достојанство особе с инвалидитетом. Службеници обезбеђења треба да се, без обзира на разлог и повод боравка у службеним просторијама особе с инвалидитетом, истој обраћају и с њом разговарају директно и непосредно, гледајући у очи, као и сваког другог осуђеника. Пратиоцу особе с инвалидитетом треба се обратити искључиво када је неку информацију од њега потребно добити. Чак и у ситуацији када се комуницира с особом с оштећењем слуха обраћа се њему или њој, а не преводиоцу (тумачу) знаковног језика. Ако сте имали искуство у привођењу корисника колица, вероватно нисте били свесни да “убацивањем” у неприступачно возило или просторију вређате његово достојанство и кршите принцип једнакости. Особе с инвалидитетом због бројних баријера на које би наишле, неретко одустају од пријаве кривичних и других дела чије су жртве врло често. Од тога да ли ће се испоштовати њихова људска права током службених процедура најчешће и зависи да ли ће затражити заштиту својих права и да ли ће се и на њих применити санкције за кривична дела која почине једнако као и на друге. Дакле, службеници у затворима своју надлежност заштите, безбедности, права и слобода врше већ од првог сусрета с особом с инвалидитетом у затвору. Међутим, да би се то заиста примењивало у пракси, службеници пре свега требају бити свесни једнакости особа с инвалидитетом с другим осуђеницима, као и потреби стварања предуслова да се та једнакост постигне.⁷⁰

- Приступ – користи се као шири појам од приступачности и тиче се слободе избора да се уђе, приступи, комуницира, добије и пружи информација; користи услуга и односи се на једнаке могућности да се користе основна људска права.⁷¹ Приликом ослонљавања људи с инвалидитетом, треба се трудити да се користе термини који истичу личност и људскост тих особа (особа, човек, дете, жена с инвалидитетом, а ако су у питању конкретне врсте инвалидитета онда корисник колица, особа с оштећеним видом или слухом и говором, особа с параплегијом, особа ниског раста...). При томе је добро користити речи које се иначе употребљавају у свакодневном говору у било ком контексту. Тако, особи оштећеног вида можете рећи “видимо се“, особи оштећеног слуха “чујемо се“ или “остајемо у контакту“, особи која користи колица “хоћеш ли да

⁷⁰ Policijski integritet iz perspektive osjetljivih grupa, Praktični vodič za rad policije sa osjetljivim i marginalizovanim društvenim grupama *Urednik*: mr Aleksandar Saša Zeković, Podgorica 2015, str. 70.

⁷¹ STRATEGIJU unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, str. 4-5.

прошетамо?“ и слично јер су то узречице које се користе у свакодневном говору и које и саме особе с инвалидитетом користе међу собом. Не устручавајте се, поступајући да особу која користи колица замолите да изађе из аута (посетиоцу осуђеника у затвору) уколико процените потребним, понудите се да јој додате помагало (колица). Исто тако се не устручавајте да разговарате с особом оштећеног слуха и говора, запишите на папиру уколико ће то помоћи јер је најважније да примените закон, достојанствено, стрпљиво и принципијелно. Када су особе с инвалидитетом у питању нема места патетици. Глобалан приступ овом питању подразумева промену законске процедуре, промену свести грађана, поштовање закона, права, али и одговорност (модел заснован на људским правима).⁷²

⁷² Policijski integritet iz perspektive osjetljivih grupa, Praktični vodič za rad policije sa osjetljivim i marginalizovanim društvenim grupama *Urednik*: mr Aleksandar Saša Zeković, Podgorica 2015, str. 68.

1.6. Жене лишене слободе

Затворски системи и затворски режими готово су увек дизајнирани за већинску мушку затворску популацију - од архитектуре затвора, преко сигурносних процедура, до установа за здравствену заштиту, породични контакт, рад и обуку. Као последица тога, мали број затвора испуњава специфичне потребе затворених жена и често их не припрема за пуштање са рехабилитацијом која одговара роду. Правила Уједињених нација за поступање са затвореницама и мере које не врше притвор за жене преступнице (правила из Бангкока) 3 усвојена су у децембру 2010. године како би се исправили недостатак стандарда, међутим међународној заједници још увек недостаје свест и посвећеност примени.

Затвори имају институционални дизајн и оперативне процедуре које су направљене по мушком моделу, без уважавања потреба и профила затвореница. Тако је честа пракса затварања жена у установе у којима казну издржавају и мушкарци. То обично значи погоршање њиховог положаја, јер жене у тим ситуацијама не могу да остваре иста права као и осуђеници мушког пола (да буду радно ангазоване ван затвора или пак да проводе више времена ван ћелија). Коначно, затварање има изузетно неповољан утицај и на децу и на утамничене мајке. Нека истраживања су тако показала да је негативно девијантно понашање детета у директној вези са друштвено неприхватљивим понашањем мајке. Не само да се претпоставља да, у случају да је мајка девијанткиња, детету недостаје љубави и пажње нарочито у нижем узрасту, већ је оно суочено и са значајном стигмом у социјалном миљеу. Уз то, осуђенице мајке су двоструко неуспешне. Оне су и формално и неформално кажњене: и због кршење закона и као прекршитељице социјалног обрасца понашања допуштеног женском полу.⁷³

За разлику од мушке затворске популације, жене углавном чине ситне злочине, крађе и преваре, а студије су показале да су претходна емоционална, физичка и/или сексуална злостављања допринела женском криминалном понашању.⁷⁴ Околности у којима жене чине кривична дела разликују се од мушкараца. Значајан део жена преступника налази се у затвору као директна или индиректна последица вишеструке дискриминације. Прекршаји које су починиле жене уско су повезани са сиромаштвом и често су начин

⁷³ Ђ. Игњатовић, М. Љубичић, Жене и затвору: Општа питањ и студија случаја, *Анали Правног факултета у Београду 1/2011*, Београд, 2011. год., стр. 62.

⁷⁴ <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/08/BRIEFING-Discrimination-women-criminal-justice.pdf>

преживљавања за издржавање породице и деце. Профил и прошлост жена у затвору, као и разлози због којих су затворене, значајно се разликују од мушкараца. Жене затворенице обично долазе из економски и социјално угрожених сегмената друштва.⁷⁵

Присутна је и такозвана „феминизација сиромаштва“, карактеристична за ова друштва, подразумева слабу женску заступљеност и дискриминацију на тржишту рада - маргинализацију на слабо плаћеним радним местима, нижа примања у односу на мушкарце, немогућност напредовања на послу, итд. Препреке и дискриминација су видљиве већ у самом процесу запошљавања. За многе жене интервју за посао представља прави информативни разговор о брачном статусу, плановима за будућност, евентуалном рађању деце, кроз који мушкарци никада не пролазе.⁷⁶

Америчко друштво психолога Сједињених Америчких Држава истиче да је у последњих 10 година, мушка затворска популација порасла је за 45 процената, док је популација жена порасла за 81 проценат, 73 посто жена у државним затворима и 75 посто у затворима има менталних проблема, у поређењу са 55 и 63 посто мушкараца. У државним затворима 75 одсто жена задовољило је критеријуме за проблеме са злоупотребом дрога, а 68 одсто је имало физичко или сексуално злостављање у прошлости. Поред тога, већина жена су сиромашне, недовољно образоване, неквалификоване самохране мајке, а њихови путеви ка криминалу обично су обележени злостављањем, сиромаштвом и зависношћу.⁷⁷

Родне улоге резултирају и одређеном стигмом која се везује за жене у затвору.⁷⁸ Жене имају право на једнако уживање и заштиту свих људских права на политичком, економском, социјалном, културном, грађанском и свим другим пољима. Жене лишене слободе неће трпети дискриминацију и бити заштићене од свих облика насиља или експлоатације. одвојено од мушких затвореника. Женске осуђенице ће надгледати и претраживати женске службенице и особље. Труднице и дојиље које су у затвору ће имати посебне могућности које су им потребне за њихово стање, болнице за рађање.⁷⁹

⁷⁵ <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/08/BRIEFING-Discrimination-women-criminal-justice.pdf>

⁷⁶ *Ibid.*, стр. 12.

⁷⁷ <https://www.apa.org/monitor/2009/10/recidivism>

⁷⁸ <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/08/BRIEFING-Discrimination-women-criminal-justice.pdf>

⁷⁹ <https://www.ohchr.org/documents/publications/training11en.pdf>

Везано за права и третман жена лишених слободе треба имати у виду специфичне потребе жена с обзиром на њихову биолошку одређеност, а од посебног значаја је и заштита материнства, јер је сасвим реална могућност да су жене лишене слободе труднице, породиље или мајке мале деце. Жене лишене слободе, као последицу лишавања слободе, најтеже подносе одвајање од деце јер им се онемогућава да се брину о детету и да га васпитавају, те се у том смислу јавља депривација материнства.⁸⁰

Специфичне хигијенске потребе жена треба решавати на прикладан начин. Од нарочите је важности да им тоалети и купатила буду лако доступни, те да се поведе брига о уклањању крвљу умрљаних предмета, као и о опскрбљивању стварима за личну хигијену, као што су хигијенски улошци и тампони. Пропуст да се обезбеде такве основне потрепштине може по себи представљати понижавајуће поступање. Такође је од суштинске важности да здравствена нега која се пружа особама лишеним слободе буде на истом нивоу као здравствена нега која се пружа особама на слободи. Што се тиче жена лишених слободе, осигуравати да принцип једнакости неге буде поштован захтева да ту здравствену негу пружају лекари – практичари и медицинске сестре који су прошли специфичну обуку у домену здравствене заштите жена, укључујући гинеколошку специјализацију.⁸¹

ОХЦР је дао практичне препоруке за жене лишене слободе: Мешовито родно особље: У идеалном случају, затворенице треба да надгледа искључиво женско особље. Никада их не би требало надгледати искључиво мушко особље. Жене су посебно осетљиве у затвореном окружењу затвора. Никада не би смели да се доводе у ситуацију да су изложени ризику од злостављања или узнемиравања од стране мушког особља. Када се мушко особље бави затвореницама, увек треба да буде присутна женска чланица особља. Безбедносне претраге: Мушки припадници особља никада не би требало да претражују затворенице. Захтев да жене уклоне сву одећу која ће се претресати из безбедносних разлога, уз присутне посматраче, има импликације на поштовање људског достојанства чак и када се предузму мере да се мушкарци не налазе у близини. Спровођење интерних телесних претрага жена је још проблематичније и може изазвати огромну невољу и осећај понижења код затвореника. Раздвајање: Сви међународни стандарди јасно захтевају да затворене жене морају бити заштићене од сексуалног узнемиравања и

⁸⁰ Ј. Шпадијер-Чинић., О. Павићевић, Б. Симеуновић Патић, *Жена у затвору-депривације затвореничког живота*, Институт за криминолошка и социолошка испитивања, Београд, 2009. год., стр. 230.

⁸¹ Стандарди ЦПТ <https://npm.rs/attachments/Standardi.pdf> стр. 78

искоришћавања од стране мушкараца. Овом захтеву додатну снагу даје тежина доказа који показују да су многе жене у затвору већ биле жртве физичког или сексуалног злостављања од стране мушкараца или су починиле своја дела као одговор на бруталност или експлоатацију од стране мушкараца. Смештај: Жене због свог малог броја затвореници су често у неповољном положају или држањем у на брзину прилагођеним, импровизованим, неприкладним зградама или смештањем на много миља од својих домова. То чини посете њихових породица тежим и скупљим. Могу се постићи аранжмани да се то надокнади тако што ће се породицама и деци затвореника омогућити посете током целог дана или целог викенда. Приступ образовању, обуци и раду: због малог броја и неадекватног смештаја или због захтева за одвајањем од мушкараца, затворенице ретко имају приступ истом нивоу објеката за образовање и обуку као и мушкарци. Затворенице се често налазе ограничене на радове попут шивења или чишћења, бриге о деци и других ограничених професионалних могућности. Жене затворенице треба да имају приступ објектима једнаким онима који су доступни мушкарцима. Колико год је то могуће, требало би да буду у могућности да одаберу врсту посла и обуке од које могу имати користи. Неке затворенице ће вероватно бити самохране мајке и биће им потребна посебна подршка и обука. Помоћ понекад могу пружити локалне невладине организације. Трудноћа, порођај и пренатална нега: Међународни инструменти јасно показују да труднице треба да имају онакав ниво неге какав је предвиђе друштво споља. Предност је да се бебе роде у вањској болници. Ако бебе остану са мајкама у затвору, мора се обезбедити одговарајућа нега. Надлежности се разликују у правилима која се односе на бебе затвореника. Неке земље дозвољавају мајкама да држе бебе код себе док не дођу до одређеног рока - девет месеци, 18 месеци, две или три године - а потом се бебе одвезу и негују негде другде. Без обзира на договоре, велика је вероватноћа да ће однос мајке са дететом бити нарушен чињеницом да је затвореник. У сваком случају треба размислити о најбољим интересима детета и да ли треба остати са мајком или о њима треба да се брину други чланови породице. Трудница или дојиља треба да се пошаље у затвор тек након што се размотре све друге алтернативе. Потребно је успоставити посебне аранжмане за подршку мајкама које имају бебе са собом када дође време за пуштање на слободу. Здравствена нега и хигијена: Затворске власти треба да препознају посебне здравствене потребе жена затвореника. Где год је то могуће, жене лекари требају бити на располагању за консултације. Жене затворенице такође треба да имају приступ специјалистима у здравственој заштити жена (посебно репродуктивној нези). Жене имају посебне хигијенске потребе којима би се требало позабавити,

укључујући безбедно располагање апаратима за мрље од крви и приступ предметима као што су хигијенски пешкири и тампони. Посебне потребе жена и учешће невладиних организација: Због ограничења у поступању са затвореницама због њиховог малог броја, затворске власти могу имати велике користи од укључивања спољних организација у помагање женама како у затвору, тако и приликом пуштања на слободу. Припрема за пуштање: Затворенице се суочавају са посебним проблемима по изласку из затвора. Стигму с којом се суочавају многи затвореници на слободи вјероватно ће жене доживјети још оштрије. Један од примера је потешкоћа са којом се неке жене суочавају са добијањем дозволе од власти да им се деца врате, јер их се може сматрати „неподобним мајкама“.⁸²

Савремена криминологија и пенологија указују на то да без обзира на то да ли је реч о женама или мушкарцима у сукобу са законом, примена искључиво репресивних мера, те затворске казне и изолације, не могу позитивно утицати на реинтеграцију, посебно уколико се ништа не ради на плану отклањања узрока који су довели до криминалног понашања. Због тога се одређени број аутора залаже за омогућавање примене модела ресторативне правде код кривичних дела извршених од стране жена, у условима када је то могуће, а све у циљу спречавања етикетирања жене као бивше осуђенице и омогућавања задовољења интереса и жртве и локалне заједнице.

⁸² <https://www.ohchr.org/documents/publications/training11en.pdf>

АУТОР ДОЦ. ДР МАРТИН МАТИЈАШЕВИЋ

ГЛАВА II

2. РАД СА ДРУГИМ РАЊИВИМ И МАРГИНАЛИЗОВАНИМ ГРУПАМА У ЗАТВОРИМА

2.1. Корисници опојних дрога

Према резултатима Националног истраживања о стиловима живота становништва Републике Србије 2014. године – коришћење психоактивних супстанци и игара на срећу, употреба илегалних дрога, бар једном у току живота, забележена је код 8,0% од укупне популације, старости од 18 до 64 године (10,8% мушкараца и 5,2% жена), са већом заступљеношћу (12,8%) код млађе одрасле популације од 18 до 34 године старости. Најчешће коришћена илегална дрога међу одраслом популацијом је канабис (марихуана и хашиш), чија је употреба, бар једном у току живота, забележена код 7,7% испитаника узраста од 18 до 64 године (10,4% мушкараца и 4,9% жена). Употреба других илегалних дрога је врло ретка, 1,6% испитаника (2,5% популације узраста 18 до 34) користило је друге илегалне дроге. Лекове из групе седатива и хипнотика у претходних годину дана користило је 22,4% испитаника (13,9% мушкараца и 30,9% жена).⁸³

У прошлим временима мања места су била заштићена од проблема дрога, али све чешће се догађа да се у тим руралним деловима Србије организују илегалне лабораторије за производњу најчешће марихуане, односно да становништво са тих подручја има проблем са дрогом.⁸⁴

Понашања и реаговања сваке особе синхроно одређују бројни фактори генетски, соматски, психолошки, социјални, односно психички живот (нарочито код младих) жеље, доживљавања и стремљења. Узроци злоупотреба психоактивних супстанци и опојних дрога се, нарочито данас, налазе у социјалној и економској беди, великој незапослености, бесперспективности и

⁸³ Национално истраживање о стиловима живота становништва Србије 2014. Године коришћењепсихоактивних супстанци и игре на срећу, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“

⁸⁴ Izvor: http://www.rtv.rs/sr_ci/drustvo/droga-napada-i-ruralne-sredine 14.05.2016.

распаду патријархалне породице, али и у потпуном распаду система вредности, где су млади људи изложени многим, за њих претешким захтевима, и фрустрацијама које прате савремени живот. Будући да су нејаки и незрели, не могу да се носе са животним искушењима, те посежу за дрогом.⁸⁵ Бројни су стереотипи према лицима која користе дрогу, како у друштву тако и у установама за извршење кривичних санкција.

Стереотипно се корисник дрога посматра као особа која ни на који начин не доприноси друштву и друштвеном поретку, односно, представља:⁸⁶ особу која је незапослена или неспособна за рад и која не плаћа порезе; особу која је на „терету држави“ јер је потребно платити трошкове третмана одвикавања, програме набавке шприцева, игли и слично; криминалца који представља терет друштву и правосудном систему; особу која себи наноси штету предозирањем, физичким повредама и обољевањем; узрок страха и повећане опрезности код других, јер „таква особа“ представља константну претњу од насиља и заразних болести од крвљу преносивих вирусних инфекција и могућих повреда од игала; особу која није „невина жртва“ својих поступака.

У контексту поступања са лицима лишеним слободе и правовременог реаговања у циљу пружања адекватне психолошке и медицинске помоћи кључни су индикатори злоупотребе дрога у затворима, који су индивидуални, али се могу систематизовати у физичке, емоционалне, личне, радне, друштвене и остале.

Знаци злоупотребе дрога у затвору:	
1. ФИЗИЧКИ:	2. ЕМОЦИОНАЛНИ:
1. Лош физички (испоснички) изглед, бледило, натечено (надувено) лице; 2. Необјашњиво нагли губитак тежине (мршављење), нагло повећање тежине (гојазност), смањење апетита, повећање апетита, промене у навикама узимања хране;	1. Често мењање расположења или изношење суманутих идеја, халуцинације, кризе свести; 2. Показивање радикалних промена у расположењу и цртама личности, без утврдљивог разлога; 3. Раздражљивост и агресивно понашање; 4. Губитак расположења – лоше расположење, нервозност;

⁸⁵ Ј. Букелић. Дрога мит или болест, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 1998. године,

стр 43.

⁸⁶ Why wouldn't I discriminate against all of them? –A report on Stigma and Discrimination towards the Injecting Drug User Community, Australian Injecting and Illicit Drug Users League (AIVL), Canberra, Australija, 2011, стр. 48

<ol style="list-style-type: none"> 3. Неодољива потреба за конзумирањем слаткиша; 4. Учестали поремећаји здравља: мучнина, повраћање, убрзан пулс, прекомерно знојење, подрхтавање руку, ногу или главе; 5. Дуготрајни (непрестани) кашаљ и инфекције дисајних органа; 6. Хладни и знојави дланови праћени дрхтањем руку; 7. Измореност, умор, брзо замарање; 8. Отежан, спор и посртљив ход, отежан или нејасан говор; 9. Црвенило у очима, водњикаве очи тзв. “стаклене очи”, празан поглед, осетљивост очију на светлост; 10. Видљиви осипи и опекотине око устију, опекотине на телу и рукама, оžilци на кожи, убоди игле по телу (доњи део руке, нога, доњи део стопала); 11. Цурење из носа (а нема прехладу ни алергију); 12. Запостављање хигјене и изразита неуредност (лична и у кући), небазривост на лични изглед; 13. Ширење необичних и непријатних мириса из уста (дах оштрог мириса), са тела или са одеће; 14. Поремећен ритам спавања, ноћне несанице и спавање дању, неуобичајна лењост; 15. Екстремна хиперактивност, прекомерна говорљивост; 	<ol style="list-style-type: none"> 5. Тешкоће у одржавању пажње, опадање пажње, заборавност, недостатак концентрације; 6. Општи недостатак мотивације, заузимање става “није ме брига”, недостатак бриге за будућност, презирање последица; 7. Губитак интересовања за здраве активности, склоност ка беспосличарењу; 8. Промена личности у смислу орјентисаности само на себе; 9. Доживљавање себе као мање вредног; 10. Нагле промене расположења, 11. Неодговорно понашање, 12. Ниско самопоуздање, 13. Слабо расуђивање, 14. Повлачење у себе, удаљавање, депресија. 15. Недостатак интересовања.
<p>3. ЛИЧНИ:</p>	<p>4. РАДНИ:</p>

<ol style="list-style-type: none"> 1. Погоршање односа према члановима породице и другим осуђеницима; 2. Заузимање несарађивачког и понекада непријатељског става према породици, осуђеницима, адвокатима и запосленима; 3. Губљење интересовања за слободне активности у затвору; 4. Агресивно и увредљиво понашање према запосленима и другим осуђеницима, свађе, непоштовање дневне динамике; 5. Често кршење утврђених правила и вредности; 6. Повлачење у себе од породице; 8. Повреда правила кућног реда; 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Губитак интересовања за спортске и радне активности у затвору; 2. Недостатак концентрације при раду; 3. Негативан став према инструкторима, 4. Неповерење, 5. Проблеми са дисциплином.
5. ДРУШТВЕНИ:	6. ОСТАЛИ:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Учестало телефонирање, коришћење одређених “шифри” приликом телефонских разговора; 2. Прекомерна потреба за приватношћу, показивање тајанствености у погледу активности, сумњиво понашање; 3. Необјашњива потреба за новцем, позајмљивање новца, крађа новца и ствари; 4. Сукоби са другим осуђеницима недозвољена размена ствари, крађе, туче, коцкање. 5. Увредљив говор, често псовање, употреба непознатих речи и израза (наркомански сленг – енг. slang); 6. Лажљивост, непоштење, подло понашање; 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Непрестано пушење (пушење, тзв. “варење” цигарете за цигаретом); 2. Учестала употреба капи за очи; 3. Поседовање прибора који је везан за злоупотребу дрога – често у осуђеничким плакарима или собама (кашика, таблете, прашкови, папир за завијање цигарета, капи за очи, упаљачи, цеви посебно направљене за злоупотребу дрога (удисање) направљене од пластичних боца за пиће и слично).⁸⁷

"Лечење болести зависности-наркоманије, спада у најтеже подухвате и са великом неизвесношћу за исход излечења у медицинској пракси," посебно у

⁸⁷ Б. Илић, Дрога међу вашом децом, (приручник за родитеље), Друштво за борбу против наркоманије, (Свилајнац : ГЕА), Београд 2002.

затворским условима.⁸⁸ Са аспекта поступања службеника и службеница посебну пажњу треба обратити на осуђенике или притворенике који су корисници опојних дрога када су у стању апстиненцијалне кризе, где се треба остварити баланс између поступања службеника и здравствених потреба корисника дрога. Апстиненцијални синдром, односно апстиненцијална криза, представља скуп различитих симптома који се јављају након потпуног или делимичног прекида конзумирања одређене супстанце, обично након понављаног и продуженог узимања високих доза. Симптоматологија апстиненцијалног синдрома и његово трајање овисе од типа и дозе психоактивне супстанце која је узимана. Апстиненцијални синдром је апсолутни индикатор постојања физичке (физиолошке) зависности. Опијатски апстиненцијални синдром траје пет до десет дана када сви симптоми постепено почињу да јењавају. Апстиненцијални синдром опијатског зависника озбиљан пре свега метаболички проблем са јаким соматовегетативним појавама. Решавање апстиненцијалног синдрома није униформно и постоје различити приступи и начини разрешења.

Прва фаза: - жеља, изразита жудња за дрогом – нерасположење - психичка напетост - вегетативна иритабилност (мидријаза, зевање, кијање, сузење, најезена кожа...) – несаница - гаси се апетит Трајање ове фазе је 8-12х од последњег узимања опијата и траје 12х, са постепеним преласком у другу фазу.

Друга фаза: Уз прогресију поменутих симптома јављају се и трају од 24 до 40 х од последњег узимања дроге. – дрхтавица - напади знојења - неугодност у мишићима и напетост.

Трећа фаза: почиње након 40 х када се на поменуте симптома надовезују -мишићни болови -изразита узнемирења, психомоторна агитација.

Четврта фаза: је око 72 х након последњег узимања опијата и карактерише се максималним интензитетом свих побројаних симптома уз појаву стомачних болова, пролива, повраћања. Особа делује изнемогло, уплашено, дрхти цело тело.⁸⁹

⁸⁸ С. П. Петровић, Дрога и људско понашање, Бигз, Београд, 1983. године, стр. 247-249.

⁸⁹ Извор: <http://www.nikad-heroin.com/index.php/bolest-zavisnosti/apstinencijalni-sindrom> 10.08.2016.

2.2. Особе које живе са ХИВ-ом у затворима

Од почетка епидемије, 1985. па до краја 2010. године, у Србији су регистроване 2593 особе инфициране HIV-ом. Тренутно у Србији 1515 особа живи са HIV-ом, а процене указују да барем још око 3500 особа не зна да је инфицирано HIV-ом.⁹⁰ AIDS је скраћеница за болест која се зове синдром стеченог недостатка имунитета (енг. Acquired immunodeficiency syndrome) узрокован људским имунодефицијентним вирусом (HIV). Назив ове болести на француском језику је SIDA. Болест се преноси на један од следећих начина:

- Сексуални контакт са инфицираном особом;
- Делјење игле или прибора за дрогирање са особом која је инфицирана;
- Бебе рођене од стране жене која је HIV позитивна, могу се инфицирати пре или у току рођења, као и дојењем после рођења;
- Трансфузијом инфициране крви;⁹¹

Увидом у епидемиолошку ситуацију у Републици Србији и прегледом свих осталих аспеката епидемије чији је узрок HIV, утврђено је да следећи фактори значајно утичу на њен развој:

- низак социјално-економски статус једног дела популације;
- недостатак реалних процена о величини посебно осетљивих групација (инјектирајући корисници дрога, особе које се баве сексуалним радом, мушкарци који имају сексуалне односе са мушкарцима);
- недовољно ефективан систем надзора над HIV инфекцијом;
- недовољно квалитетан механизам за праћење и процену успешности целокупног одговора друштва на епидемију HIV инфекције, као и механизам за контролу и подстицање квалитетног одговора система, како интерни тако и екстерни;
- недовољна информисаност опште популације о ризицима за преношење HIV-а;
- висок степен дискриминације према осетљивим групацијама становништва и особама које живе са HIV-ом;
- недовољан обухват кључних популација превентивним активностима;

⁹⁰ Стратегија о ХИВ инфекцији и АИДС-у, Министарство здравља Републике Србије, Београд, 2012, стр. 7.

⁹¹ Б. Илић, Дрога међу вашом децом, (приручник за родитеље), Друштво за борбу против наркоманије, (Свилајнац : ГЕА), Београд 2002.

– недовољна укљученост различитих сегмената друштва у одговор на епидемију HIV инфекције.⁹²

Подршка особама које живе са HIV-ом огледа се у:

– препознавању, јачању капацитета и укључивању удружења особа које живе са HIV-ом, других удружења и Црвеног крста Србије у одговору на HIV епидемију;

– унапређењу квалитета услуга подршке особама које живе са HIV-ом;

– унапређењу квалитета живота особа које живе са HIV-ом повећаном доступношћу здравствених услуга, неге и подршке особама које живе са HIV-ом и њиховим породицама.

Улога локалне заједнице у одговору на епидемију HIV инфекције огледа се у:

– повећању доступности и обухвата услугама у вези са превенцијом и контролом HIV инфекције и пружања подршке особама које живе са HIV-ом у локалним заједницама;

– јачање систематског, континуираног и планског мултисекторског одговора локалних заједница на HIV епидемију.

Заштита људских права лица лишених слободе која живе са ХИВ-ом састоји се у:

– поштовању, заштити и промоцији људских права особа које живе са HIV-ом;

– поштовању, заштити и промоцији људских права других осетљивих и маргинализованих друштвених група;

– смањењу социјалне, правне, културолошке и социо-економске осетљивости уз обезбеђење целовитог учешћа особа које живе са HIV-ом и других осетљивих и маргинализованих група у одговору на HIV епидемију;

– стварању окружења без дискриминације и стигматизације за особе које живе са HIV-ом и друге осетљиве и маргинализоване друштвене групе.

Комуникације у области HIV инфекције односе се на:

– унапређење здравствене комуникације на пољу одговора на HIV инфекцију у области превенције;

– унапређење комуникације у циљу смањења стигме и дискриминације у вези са HIV инфекцијом.⁹³

Најчешће предрасуде које постоје према особама које живе са ХИВ-ом у затворима су око начина преношења ХИВ-а, затим око начина препознавања

⁹² Стратегија о ХИВ инфекцији и АИДС-у, Министарство здравља Републике Србије, Београд, 2012, стр. 14-15.

⁹³ *Ibid.*, стр. 32-33.

особе која живи са ХИВ-ом на основу физичких карактеристика. Оно што посебно забрињава је да смо на једном од форума за упознавање наишли на упутство како препознати особу са ХИВ-ом, са детаљним описом изгледа те особе, што је апсолутно неутемељено и неприхватљиво.⁹⁴

Осуђеници који живе са ХИВ-ом не смеју се одвајати од других осуђеника. Са аспекта здравствене заштите, али и адекватности медицинског поступања према особама које живе са ХИВ-ом неопходно је повести рачуна о приватности ових особа и заштити података о њиховом здравственом стању. У члану 30. Закона о здравственој заштити предвиђено је право на приватност и поверљивост информација: Сваки пацијент има право на поверљивост свих личних информација које пацијент даје надлежном здравственом раднику, укључујући и информације које се односе на његово здравствено стање и потенцијалне дијагностичке и терапеутске процедуре, као и право на заштиту приватности током дијагностичких испитивања, посета лекара специјалисте и медицинско – хируршких третмана у целини. Забрањено је да надлежни здравствени радник било коме саопшти личне податке о пацијенту из параграфа 1. овог члана. У члану 37. Право на поверљивост информација: Подаци из медицинске документације су лични подаци о пацијенту и представљају званично поверљиве податке. Медицинско особље, као и неовлашћене особе, без пристанка пацијента или пунолетног члана породице, које имају податке из медицинске документације и изнесу те податке неовлашћено у јавност одговорне су за одавање званичних поверљивих података по закону.⁹⁵

⁹⁴ Izvor: <http://www.gay-serbia.com/forum/kako-prepoznati-hiv+-osobu> 11.11.2015.

⁹⁵ *Ibid.*

2.3. Особе са психичким сметњама и интелектуалним инвалидитетом у затворима

Најважнији први корак приликом поступања службеника у затворима је идентификација понашања особе са психичким сметњама и препознавање проблема те особе, као и прилагођавање поступања службеника и службеница сходно конкретној ситуацији. Када се преузимају средства принуде у затвору против или у име особе са интелектуалним инвалидитетом, службеници обезбеђења морају да успоставе ниво функционисања према таквим особама и облик комуникације који је неопходан како би се та особа што мање узнемирила. Предрасуде су да људи морају имати одговарајући спољашњи изглед или манире како би инвалидитет или психичке сметње код њих биле препознате.⁹⁶

Уколико, доктор медицине, односно специјалиста психијатар, односно специјалиста неуропсихијатар у затвору процени да је природа душевне болести код болесника таква да може да угрози живот болесника или живот других лица или имовину, може га упутити на болничко лечење у специјалној затворској болници, а надлежни доктор медицине одговарајуће стационарне здравствене установе примити на болничко лечење без пристанка самог болесника у складу са законом, с тим да наредног дана по пријему, конзилијум стационарне здравствене установе одлучи да ли ће се болесник задржати на болничком лечењу. О пријему болесника из става 1. овог члана стационарна здравствена установа дужна је да у року од 48 сати од дана пријема болесника обавести надлежни суд.⁹⁷ Када лица лишена слободе са проблемима менталног здравља дођу у додир са службеницима обезбеђења или другим особљем у затвору, врло је вероватно да ће се кроз неадекватно, дрско или безобзирно понашање службеника и службеница њихови симптоми погоршати. Ове особе често могу бити екстремно затворене или екстремно агресивне због претходних негативних искустава са полицијом или службама медицинске и социјалне заштите. Веома је важно да се ефикасно комуницира са њима, отворено, са циљем превазилажења њихових тренутних проблема.

Кључне ствари које у комуникацији треба применити јесу да:

⁹⁶ Cleartalk: police Responding to intellectual disability Mark Brennan Roslin Brennan, 1994, pg. 12.

⁹⁷ Закон о здравственој заштити ("Сл. гласник РС", бр. 107/2005, 72/2009 - др. закон, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 - др. закон, 93/2014, 96/2015 и 106/2015) ОБАВЕЗНО УПУЋИВАЊЕ У ПСИХИЈАТРИЈСКУ УСТАНОВУ

1. Објасните ко сте, шта је ваша улога и шта могу да очекују од вас као службеника или службенице.

2. Треба да поштујете њихово стање и оно како се осећају.

3. Слушате пажљиво и активно.

4. Употребите одговарајући говор тела, без нагле и изражене гестикулације.

5. Користите миран и умирујући тон.

6. Постављате кратка, једноставна и отворена питања.

7. Покажете да слушате њихова питања и разумете ситуацију

8. Будете искрени и транспарентни о томе шта се дешава.

9. По завршетку поступања обезбедите службеника са којим могу комуницирати и коме се могу обратити у случају нових проблема. Генерално, постоји велики број основних правила која ће вам помоћи да ефикасно комуницирате са људима са проблемима менталног здравља која су извршиоци кривичног дела или су једноставно у невољи.

- Дајете савете и сугестије као низ опција, а не изричите команде. Избегавајте фокусирање на негативне опције у конкретном случају. Обавезно питајте да ли особа живи са неким или има подршку од било кога и да ли можете остварити контакту са том особом уместо њих. Дозволите појединцу да слободно разговара и не прекидајте их.

- Признајте како се та особа осећа - али користе изјаве које су неутралне или подржавајући: "Веома ми је жао што сте доживели ово ..." Можете им рећи да многи људи имају слична искуства и проблеме. Ако су вам рекли о одређеном проблему менталног здравља можете рећи: "Многи људи доживљавају проблеме са менталним здрављем." Избегавајте изјаве које се могу појавити да умање нечија осећања, као што су: "Ти ћеш се боље осећати сутра." "Не брини о томе." Повремено ове особе могу постати агресивне или опасне. Уверите их да им дајете шансу да престану да буду увредљиви, како би разговор могао да се настави. Често ове особе могу доживљавати халуцинације: Запамтите да и за ту особу ови догађаји могу бити веома застрашујуће и узнемирујући. Не одбацујте, не минимизирајте њихове халуцинације и заблуде. Комуникацију вршите на једноставан и језгровит начин, понављајући више пута исте ствари ако је потребно.^{98 99}

⁹⁸ Police and mental health, London, 2013, pg. 12-15.

⁹⁹ Izvor: When Serving & Protecting People with Intellectual and Developmental Disabilities (I/DD) http://www.thearc.org/file/documents_initiatives_nccjd/NCCJDTipSheet_LE-FINAL.pdf 15.05.2016.

2.4. Старије особе у затворима

Највећи број затвора се пројектује за млађе и физички здраве починитеље кривичних дела. Ти затвореници чине већину затворске популације. Програми за затворенике се обично израђују имајући на уму потребе млађих затвореника. Ријетко се узимају у обзир другачије физичке способности старијих затвореника. Старији (тј. стари) затвореници и особе са физичким инвалидитетом (а посебно они са дуготрајним инвалидитетом) се могу суочити са различитим препрекама које онемогућавају њихово потпуно и ефективно учешће у затворском животу или на истој основи са осталим. Начело да се затворске казне требају изрицати само у крајњем случају треба бити темељно начело у доношењу одлука да ли упутити у затвор починитеље кривичних дела са инвалидитетом, узимајући у обзир ниво бриге који се очекује да ће добити у затворима. Такође је битно осигурати да буду донесени законски прописи и процедуре да се осигура да особе које су оптужене или осуђене за кривично дело не буду дискриминисане по основу својих физичких инвалидитета. Ти физички инвалидитети се у затворима увеличавају, с обзиром да се ради о затвореном и ограниченом окружењу. Старији затвореници имају низ различитих потреба за здравственом заштитом које већина затворских система.¹⁰⁰

Када је реч о старијим особама који се налазе на издржавању казне затвора или им се на други начин ограничава слобода, њихов удео је знатно мањи у односу на млађе становништво, а разлози за повећање удела старијих особа међу затвореницима углавном се наводе дужевременске казне затвора, доживотне казне затвора, повећање удела старијих извршилаца међу ухапшенима, недостатак легалних услова за ранији отпуст итд.¹⁰¹

Различити приступи у истраживањима старијих осуђеника баве се и различитим питањима, као: лични профили осуђеника; социјалнопсихолошке последице затворског окружења; једнакост у односима осуђеника и статусна хијерархија; учешће у основним социјалним институцијама; конформизам у затворским правилима, као и условни отпуст. Свакако да томе треба придодати

¹⁰⁰ <https://rm.coe.int/16806ab9a6>

¹⁰¹ М. Костић, Старији осуђеници, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* - бр. 67, Ниш, 2014. год., стр. 108.

АУТОРИ
ДОЦ. ДР МАРТИН МАТИЈАШЕВИЋ
ДЕЈАН МИЛУТНОВИЋ

ГЛАВА III
3. КАТЕГОРИЈЕ ЛИЦА У СПЕЦИФИЧНОМ ПОЛОЖАЈУ

3.1. Превенција радикализације у затворима

У Србији, али и Северној Македонији је последњих година примећено јачање десничарских група и екстремних верских група, чија делатност може водити у насилни екстремизам и друга тежа кривична дела против уставног уређења и безбедности ових држава.

Насилни екстремизам, у најширем смислу представља негирање демократије и људских права и представља један од најтежих облика кршења људских права загарантованих међународним конвенцијама. Радикализација, уколико није повезана са насиљем или другим незаконитим радњама, као што је подстрекавање мржње, не представља пријетњу друштву. Међутим, радикализација често води ка примјени насиља, тероризму или другим законом забрањеним радњама, као средствима за постизање циљева, а које представљају озбиљну претњу за друштво.¹⁰⁴

Радикализација не представља претњу друштву уколико није повезана са насиљем или другим незаконитим радњама, као што су подстрекавање мржње, како се законски дефинише у складу са међународним правом људских права. Терористичка радикализација је динамичан процес у којем особа почиње да прихвата терористичко насиље као могући, можда чак и оправдан правац деловања. Услови који погодују тероризму, препознати на нивоу УН и ОСЦЕ-а, укључују „дуготрајне нерешене конфликте, дехуманизацију жртава тероризма у свом својим облицима и манифестацијама, недостатак владавине права, кршење људских права, етничка, национална и вјерска дискриминација, политичка искљученост, социјално-економска маргинализација и непостојање квалитетне управе. Не постоји јасан пут који води ка тероризму и нема конзистентне групе фактора који воде ка терористичкој радикализацији.

¹⁰⁴ Влада Црне Горе, Министарство правде, Стратегија сузбијања насилног екстремизма, Подгорица, децембар 2015, стр. 3.

Профили израђени на стереотипним претпоставкама базираним на верској, „расној“, етничкој припадности, сексуалној одређености, социјално-економским статусом итд. нису само дискриминаторни, већ и неделотворни. Сваки случај терористичке радикализације резултира из јединственог пресека окружења које га омогућава и личне путање и психологије датог појединца..¹⁰⁵

Многи радикализовани појединци су лишени слободе, осуђени и послати у затвор, али, нажалост, оно што на први поглед изгледа као решење за већину других осуђеника, код терориста може бити почетак другог проблема. Појединци ухапшени због терористичког насиља често су и раније осуђивани за кривична дела тероризма, но и поред тога у први озбиљни сусрет са радикалним идејама долазе тек када доспеју у затвор. Изазов за ове владе је шта радити са екстремистичким затворским популацијама и како их најбоље рехабилитовати да би избегли њихово поновно ангажовање у тероризму.¹⁰⁶ Осећај и појаве дискриминације у затворима могу усмерити осуђена лица у правцу радикализације. Осећај дискриминације код радикализованих појединаца који се често претвара у „осећај прогона према муслиманима“ је фактор који олакшава радикализацију, или је чак један од главних узрочних фактора. Употреба насиља се тада представља као резултат фрустрација и једини начин да делују унутар за њих „неправедног“ друштва. Радикализација је често била повезана са репресијом или социјалном изолацијом одређене маргинализоване групе.¹⁰⁷

Дискриминацију посебно према мањинским категоријама лица лишених слободе треба сузбијати, јер нереаговање од стране затворског особља може да изазове одређене негативне последице по одређено лице односно групу лица у зависности од његовог/њиховог личног својства или припадности одређеној групи. што се може манифестовати кроз:

- 1) стварање презира према одређеном лицу или групи;
- 2) стварање негативног стереотипа према одређеном лицу односно групи;
- 3) подстицање дискриминације и непријатељства;
- 4) осуду околине према одређеном лицу или групи;

¹⁰⁵ Sprečavanje terorizma i suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Pristup kroz rad policije u zajednici, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE) Beč, mart 2014. godine, str. 41.

¹⁰⁶ <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1452-7367/2019/1452-73671901103K.pdf>

¹⁰⁷ I. SOMMIER, « Radical involvement, disengagement and de-radicalization. Continuum and fracture lign. Social link and Politics no 68, fall, Radicality et Radicalizations, 2012, pp. 15-35.

- 5) изазивање осећања несигурности и страха код одређеног лица/или припадника одређене групе;
- 6) наношење физичких и психичких болова одређеном лицу односно припаднику одређене групе;
- 7) упућивање претњи одређеном лицу односно групи;
- 8) подстицање и изазивање насиље према одређеном лицу или групи;
- 9) стварање осећаја код великог дела лица лишених слободе да је такво понашање према одређеном лицу/групи друштвено пожељно и оправдано;
- 10) изазивање осећаја код широког круга лица лишених слободе да ће такво понашање бити толерисано, и неће бити предмет одговорности.¹⁰⁸

„Међу најученијим факторима који доприносе радикализацији појединца спадају перципиран осећај неправде (често без потпуно разрађене идеологије), несигурност, претње (перципиране или стварне) према властитој групи или заједници, потреба за значењем или ‘јасно објашњење о томе што је свет у целини и која је властита улога у њему’. Други фактори укључују идеолошки екстремизам, вршњачки притисак, харизматичне лидере, медијско насиље, злостављање деце, културне норме, структурално насиље, домаћи и међународни политички догађаји, репресија владе, симпатије према „жртвама“, радозналост, потрага за узбуђењем, тражење пријатеља или заједнице, тражење статуса или идентитета, итд. Доступност простора за организацију и приступ смртоносном оружју пружа могућност да радикалне идеје буду спреведене у насилне акције.¹⁰⁹ Фактори спречавања радикализације у затворима, односе се на перманентно побошљање услова боравка у затворима, одржавање креативних радионица, константну психо-социјалну подршку осуђеницима који су извршили кривична дела са елементима насиља, изазивања, националне, расне и верске мржње и нетрпељивости.

Кључне препоруке:

- Обука особља мора да обухвати тему различитости како би се побољшало разумевање затвореника из различитих културних и верских средина и омогућило особљу да схвати које врста понашања и праксе су потенцијално повезани с радикализацијом, а које нису.
- Особље треба обучавати да схвати радикализацију, као и појединачне и друштвене разлоге и окружење за понашање конкретног затвореника.

¹⁰⁸ Комитет правника за људска права, *op. cit.*, стр. 2.

¹⁰⁹ Bakashmar Muhammad, *Extremist Deradicalization Programmes: A Comparative Perspective*, *International Journal of Political Science, Law and International Relations (IJPSLIR)*, ISSN(P): 2278-8832; ISSN(E): 2278-8840 Vol. 5, Issue 3, Aug 2015, 9-24

„Знакове“ радикализације требало би тражити у ширем контексту препознавања слабих тачки затвореника и њихове потребе за подршком.

Особље треба да схвати процес, а не само да тражи „знакове“.

- Генералистичка обука треба да буде доступна свима, док је специјална обука потребна различитим улогама особља и у сразмери са затворском популацијом за коју се сматра да је изложена ризику.

- Центар за обуку за затворско особље може да помогне у дистрибуцији материјала за обуку, осмишљавању бољих пракси обуке и подизању нивоа психолошке подршке која се нуди особљу. Она такође може да учврсти сарадњу на локалном, националном и међународном нивоу и да олакша дељење најбољих пракси и материјала за обуку.¹¹⁰

¹¹⁰ https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_approaches_to_violent_extremist_rs.pdf

3.2. Ванредне ситуације и рањивост лица лишених слободе

Приликом планирања превенције и управљања ванредним ситуацијама/елементарним непогодама, кључно је спровести анализу капацитета и рањивости различитих група лица лишених слободе. Основ рањивости читаве осуђеничке популације у ванредним ситуацијама је недовољна информисаност и неразвијеност системског приступа информисању, као и неадекватна обученост за поступање у ванредним ситуацијама. Пример ванредне ситуације је коронавирус који посебно погађа друштвени живот и одржавање контакта са породицом лица лишених слободе.

У публикацији “Covid-19 – шта се дешава у европским затворима?” у издању Европске затворске опсерваторије може се видети велики број притужби на функционисање затвора у многим европским државама, али и мере које су примењене. Имајућу у виду наведено, јавља се питање противепидемијских мера заштите као прворазредно за систем извршења кривичних санкција како у Републици Србији, тако и у другим државама света.

Превентивне мере заштите лица лишених слободе и запослених у затворима.

1. Ограничење трајања посета и касније тотална обустава посета;
2. Повећана дефинфекција просторија у којима бораве лица лишена слободе и лична хигијена лица лишених слободе, као и просторија у којима бораве запослени;
3. Повећано трајање боравка на свежем ваздуху;
4. Проветравање свих просторија у којима бораве лица лишена слободе и запослени;
5. Ношење заштитних маски и рукавица у заводу, као и током спровода лица лишених слободе изван завода и мерење температуре по напуштању завода (за сва лица у установама).
6. Повећан рад вешераја и праће личних ствари лица лишених слободе;
7. Зонирање кретања унутар установа и смањени социјални контакти између лица лишених слободе, као и између запослених;
8. Појачана протеинска и витаминска исхрана лица лишених слободе;
9. Изолација свих новопридошлих лица лишених слободе и појачан здравствени надзор;
10. Дозвољена телефонска комуникација за сва лица лишена слободе у мери којој је потребно како би се смањила депривација изазвана Covid -19 и увођење система видео позива;

11. Zabрана svih vrsta poseta licima лишеним слободe и касније релаксација ове забране уз поштовање свих мера здравствене заштите.

Опште организационе и безбедносне мере подразумевај:

1. Бесконтактно мерење температуре запосленима и свим лицима која улазе у објекте установа за извршење кривичних санкција, као и видно истакнути написи о мерама заштите;

2. Употреба дезобаријера за сва возила која улазе у објекте установа за извршење кривичних санкција;

3. Дезинфекција руку и обуће свим лицима која улазе у објекте установа за извршење кривичних санкција;

4. Пресвлачење цивилне одеће припадника Службе за обезбеђење у објектима установа за извршење кривичних санкција;

5. Дезинфекција свих површина унутар установа за извршење кривичних санкција;

6. Зонирање кретања унутар установа за извршење кривичних санкција;

7. Давање смерница о безбедносној и здравственој култури свим запосленима установа за извршење кривичних санкција;

8. Ношење заштитних маски, рукавица и визира за сва лица која улазе у објекте установа за извршење кривичних санкција;

9. Постављање дезобаријера на улазе у све објекте установа за извршење кривичних санкција;

10. Обавезан тест на Цовид-19 за све запослене који долазе са боловања и годишњих одмора;

11. Забрана коришћења теретане за све запослене у установама за извршење кривичних санкција.

12. Ресторани друштвене исхране су организовани на начин да запослени могу поручити оброке и преузети их на начин да се не концентришу и задржавају у просторијама ресторана.

13. Забрана свих врста групних посета установама за извршење кривичних санкција.

3.3. Мигранти као рањива група

Током две последње деценије, Република Србија, али и Република Северна Македонија и Република Румунија суочавају се са свим врстама миграција: спољашњом (и то углавном емиграцијом) и унутрашњом (од села ка граду); принудном (избеглице, интерно расељена лица и повратници по основу споразума о реадмисији) и добровољном; легалном и илегалном, као и радном миграцијом. Миграције представљају савремени, глобални феномен који означава сваку трајнију промену места боравка појединца или друштвених група, односно било који облик привременог или трајнијег кретања појединаца у простору. Емиграција представља чин напуштања или изласка из једне земље у сврху настањивања у другој земљи. Имиграција представља обрнут процес, у којем се држављани других земаља уселјавају у земљу у сврху насељавања. Странце представљају сви мигранти који се налазе на територији Републике Србије, Северне Македоније или Румуније, а немају српско, македонско или румунско, већ страно држављанство Странци на територији ових држава могу да бораве законито и незаконито. Странци који немају законски основ за боравак на територији ових држава зову се илегални мигранти. То је сваки странац који незаконито улази на територију ових држава (улазак ван граничног прелаза, улазак са фалсификованом или на други начин нерегуларном путном исправом) или законито улази у земљу, али након истека законитог боравка није напустио територију ових држава.¹¹¹ Анализа илегалних миграната обухвата различите категорије и то: економски мигранти, политички мигранти – азиланти, малолетни илегални мигранти, жене, породице, жртве трговине људима, потенцијални илегални мигранти, илегални мигранти као извршиоци кривичних дела и прекршаја и домаћи држављани као илегални мигранти.¹¹² Под избеглицом се подразумева лице које се, због оправданог страха од прогона због своје расе, пола, језика, вероисповес, националне припадносили припадност некој групи или због својих поличких уверења, не налази у држави свог порекла и није у могућноси због тог страха не жели да се стави под заштиту те државе, као и лице без држављанства које се налази изван државе свог

¹¹¹ I. Krstić, *Zaštita prava migranata u Republici Srbiji: priručnik za državne službenike i službenike u lokalnim samoupravama* Међународна организација за миграције, Мисија у Србији, Београд 2012, стр. 13-14.

¹¹² Стратегија супротстављања илегалним миграцијама у Републици Србији за период 2009-2014. године, стр. 24-25.

претходног сталног боравка и које не може или због тог страха не жели да се врати ту државу.¹¹³

Мигранти-притвореници би требало да имају право, на исти начин као и друге категорије особа лишених слободe, и то од самог почетка лишениости слободe, да обавесте особу по свом избору о ситуацији у којој се налазе, те да имају приступ адвокату и лекару. Надаље, оне морају бити изричито обавештене, без одлагања, на језику који разумеју, о својим правима и о поступку који се примењује у њиховом случају.¹¹⁴ Све особе су једнаке пред законом и имају право, без дискриминације, на једнаку законску заштиту. Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести, а особе из етничких, верских или језичких мањина имају право на сопствену културу, религију и језик. Затвореник који не разуме на одговарајући начин језик који користе власти, или не говори њиме, има право да одмах добије релевантне информације на језику који разуме. Затвореницима страним држављанима биће омогућене разумне могућности за комуникацију са одговарајућим дипломатским представницима. Затвореницима избеглицама или лицима без држављанства биће омогућене разумне могућности да комуницирају са дипломатским представником државе која преузима на себе њихове интересе или било којим националним или међународним органом чији је задатак да штити таква лица.¹¹⁵

Људска права, која су гарантована Уставом Републике Србије и посебно значајна за мигранте, јесу:

- право на достојанство и слободан развој личнос(члан 23);
- право на живот (члан 24);
- право на неповредивост физичког и психичког интегритета, тј. забрана мучења (члан 25);
- забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада (члан 26);
- право на слободу и безбедност (члан 27);
- обавеза човечног поступања према лицу лишеном слободe (члан 28);
- право на правично суђење (члан 32);
- право на правну сигурност у казненом праву – забрана ретроаквних казних мера, претпоставка невинос, не бис ин идем, итд. (члан 34);
- право на држављанство (члан 38);
- слобода кретања (члан 39);
- слобода мисли, савеси вероисповес(члан 43);

¹¹³ I. Krstić, op. cit., str. 15-17.

¹¹⁴ Стандарди ЦПТ <https://npm.rs/attachments/Standardi.pdf> стр. 42

¹¹⁵ <https://www.ohchr.org/documents/publications/training11en.pdf>

- забрана изазивања расне, националне и верске мржње (члан 49);
- право на уточиште (члан 57);
- право на здравствену заштту (члан 68);
- право на социјалну заштту (члан 69); и
- право на образовање (члан 71).¹¹⁶

Једини пут у спас за мигранте представља тражење азила у некој од сигурних држава. Најчешће захтеве за азил у Републици Србији подносе држављани Сирије као избеглице, затим Авганистана и Сомалије.¹¹⁷ Азил представља право на боравак и заштиту коју ужива странац коме је на основу одлуке надлежног органа који је одлучивао о његовом захтеву за азил у Републици Србији одобрено уточиште или други облик заште предвиђен Законом о азилу. Закон о азилу РС прописује начело бриге о лицима са посебним потребама и наводи да ће се у азилном поступку водити рачуна о тражиоцима азила са посебним потребама, као што су:

- малолетници;
- лица потпуно или делимично лишена пословне способности;
- деца одвојена од родитеља или старатеља;
- особе са инвалидитетом;
- старе особе;
- труднице;
- самохрани родитељи са малолетном децом;
- и лица која су била изложена мучењу, силовању или другим тешким облицима психолошког, физичког или сексуалног насиља.¹¹⁸

Осим Законом о азилу, тражилац азила ужива низ права гарантованих и другим релевантним законима. У питању су следећа права:

- Тражилац азила неће бикажњен за незаконит улазак или боравак у Републици Србији, под условом да без одлагања поднесе захтев за добијање азила и да пружи ваљано образложење за свој незаконит улазак или боравак;
- Надлежни органи ће предузесве расположиве мере ради одржања јединства породице у току поступка азила као и по добијању права на азил.

¹¹⁶ Видети: Устав Републике Србије

¹¹⁷ Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Влада Републике Србије, Београд, Комесаријат за избеглице и миграције, 2014, стр. 48

¹¹⁸ Priručnik za pravilno intervjuisanje tražilaca azila *Tehnike intervjuisanja, ophođenje prema ranjivim grupama i istraživanje informacija o zemljama porekla*, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila / Asylum Protection Center (APC/CZA), Beograd 2015, str. 45-56.

Лице коме је признато право на уточиште има право на спајање са члановима своје породице. Ако лице захтева, право на уточиште ће се признаи члану његове породице који се налази ван територије Србије. Лице коме је додељена супсидијарна зашта, има право на спајање породице у складу са прописима којима су уређени кретање и боравак странаца;

– Странац који је изразио намеру да тражи азил у Републици Србији има право да буде информисан о својим правима и обавезама током целог поступка азила;

– Лице које тражи азил може да корисбесплатну правну помоћ и заступање од стране УНХЦР и невладиних организација чији су циљеви и деловање усмерени на пружање правне помоћи избеглицама;

– Тражиоцу азила који не разуме службени језик поступка, обезбедиће се бесплатне услуге превођења на језик државе порекла, односно на језик који разуме. Он може ангажовапреводиоца по свом избору и о свом трошку;

– Тражилац азила има право на контакт са овлашћеним службеницима УНХЦР у свимфазама поступка азила;

– Сва писмена у поступку достављају се лично тражиоцу азила или његовом правном заступнику. Писмено се сматра достављеним када га прими било које од наведених лица;

– Тражиоцу азила обезбедиће се да буде саслушан од стране особе истог пола, односно биће му обезбеђен преводилац или тумач истог пола, осим када то није могуће или је скопчано са несразмерним тешкоћама за орган који води поступак азила;

– У поступку азила водиће се рачуна о специфичној ситуацији лица са посебним потребама која траже азил, као што су малолетници, лица потпуно или делимично лишена пословне способнос, деца одвојена од родитеља или старатеља, особе са инвалидитетом, старе особе, труднице, самохрани родитељи са малолетном децом и лица која су била изложена мучењу, силовању или другим тешким облицима психолошког, фи зичког или сексуалног насиља;

119

У том смислу неопходно је обезбедити предуслове за правилно и успешно вођење саслушања тражиоца азила:

- Добра припрема испитивача: пред саслушање испитивач треба да проучи захтев за азил и конкретну причу тражиоца азила, документа које је тражилац азила доставио и релевантне и ажурне информације о земљи порекла; направити белешку и нацрт специфичних питања која планира да постави.

¹¹⁹ I. Krstić, op. cit., str. 58-63.

- Разумевање преводиоца и тражиоца азила: преводилац поред активног знања језика/дијалекта тражиоца азила мора да поштује основне професионалне стандарде и да се према тражиоцу азила односи са поштовањем.
- Неутралан, професионалан и љубазан однос испитивача према тражиоцу азила: изградњом односа поверења са тражиоцем азила се повећавају шансе да ће и само саслушање бити квалитетније у смислу садржаја добијених информација.
- Пажљиво слушање исказа тражиоца азила: гледање саговорника у очи, коришћење истих речи и израза као и тражилац азила, показивање интересовања изразом лица.
- Стрпљење и флексибилност: с обзиром да је саслушање стресна радња за све његове учеснике, а нарочито за тражиоца азила, испитивач треба да се труди да не показује знакове нестрпљења, попут подизања тона или колутања очима, и да уколико је потребно понови или преформулише питање.
- Постављање недвосмислених и јасних питања тражиоцу азила од стране испитивача.
- Сумирање и понављање исказа тражиоца азила, како би се избегле могуће грешке и противречности.
- Узимање у обзир културног порекла и обичаја тражиоца азила, с обзиром да се израз лица, говор тела, употреба речника у зависности да ли особа потиче из руралне или урбане средине могу разликовати од културних норми и обичаја у европском контексту.
- Фокус на релевантне информације и детаље: задржавање на материјалним чињеницама које су од суштинске важности за азилни захтев, тиме што ће испитивач усмеравати тражиоца азила да правилно разуме шта се од њега тражи да одговори и да темељно обради свако питање у вези са евентуалним постојањем радњи прогона.
- Избегавање доношења преурањених и неоснованих закључака и судова: иако се на основу одређених изнетих исказа често могу здраворазумски извести одређени закључци, они заправо могу навести на погрешан пут. Због тога је важно да испитивач темељно испита све могуће околности и на основу чињеница и аргумената изведе правилан закључак.

• Руководити се посебним смерницама у случају особа са проживљеним трауматским искуством или из категорије посебно рањивих група.¹²⁰

– Малолетнику без пратње, као и пословно неспособном лицу које нема законског заступника, орган старатељства ће, пре подношења захтева за азил, одреди старатеља, у складу са законом. Саслушању малолетника без пратње, односно пословно неспособног лица мора присуствовати старатељ;

– Сваки тражилац азила има право да усмено и непосредно буде саслушан од стране овлашћеног службеника надлежне организационе јединице Министарства унутрашњих послова, о свим чињеницама релевантним за признавање права на уточиште или доделу супсидијарне заште;

– Подаци о тражиоцу азила, до којих се дође током поступка азила, представљају службену тајну;¹²¹

Смернице за правилно интервјуисање/саслушање тражилаца азила:

Почетак интервјуа: Представи себе, и све остале присутне особе тражиоцу азила у својству у којем присуствују на саслушању;

• Објасни да ће све добијене информације бити третиране као поверљиве и имати терет службене тајне, те да неће бити доступне никоме ван лица укључених у непосредно доношење одлуке о његовом захтеву као и да се добијене информације неће бити доступне ни једној држави, па ни држави порекла тражиоца азила (начело поверљивости, члан 18 ЗОА);

• Да се увери да тражилац азила добро разуме преводиоца и да преводилац добро разуме тражиоца азила. У супротном, саслушање није могуће одржати.

• Да укратко објасни подносиоцу захтева кораке у азилном поступку, улогу и ток саслушања као и могућност улагања жалбе. Српски Закон о азилу налаже да тражилац азила има право да буде информисан о својим правима и обавезама током целог поступка азила (начело информисања, члан 10 ЗОА).

• Да информише тражиоца азила да има право да тражи паузу, имајући у виду да саслушања по правилу трају више од неколико сати, као и да тражилац азила има право да увек истакне ако не разуме преводиоца или има проблема емотивне или психолошке природе у давању појединих одговора.

¹²⁰ Videti: Priručnik za pravilno intervjuisanje tražilaca azila *Tehnike intervjuisanja, ophođenje prema ranjivim grupama i istraživanje informacijao zemljama porekla*, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila / Asylum Protection Center (APC/CZA), Beograd 2015.

¹²¹ I. Krstić, op. cit., str. 58-63.

- Да подсети тражиоца азила да је у његовом интересу да говори истину, јер давање неистинитих разлога, лажних података, фалсификованих исправа или докумената представља разлог за одбијање захтева за азил као неоснованог (члан 30 ЗОА).

- Не користи сувише компликоване реченице и језичке конструкције, како би се избегли евентуални неспоразуми тј. да би тражилац азила правилно разумео испитивача.

Пожељно је да просторија у којој се одржава интервју не буде изложена спољној буци, односно да нико не омета ток саслушања прављењем буке или уласком у просторију. Такође, требало би водити рачуна да особа која испитује и тражилац азила седе један насрам другог, како би се обезбедио непосредан контакт очима.

Током саслушања, према тражиоцу азила се треба опходити са поштовањем. То подразумева да испитивач, записничар, преводилац на саслушању не смеју да заузму став који одаје утисак пристрасности, непрофесионалности, недостатка поштовања или дискриминације. Испитивач треба да заузме професионалан став према тражиоцу азила, да показује да разуме његове емоције али не и да показује саосећање. Веома је важно објаснити тражиоцу азила због чега су питања која се постављају битна, на који начин она доприносе његовом захтеву, због чега је значајно да на њих да пуне одговоре и на тај начин се допринесе добијању релевантних и потпуних информација. Уколико преводилац или тражилац азила показују агресивно понашање, испитивач треба да их подсети да су у обавези да не ремете правилно одвијање азилног поступка. У случају да се агресивно понашање не прекине, испитивач би требало да обустави саслушање. Уколико пак, преводилац не преводи правилно, или непристрасно, уколико коментарише и даје сопствено мишљење о тражиоцу азила и оном што је требало превести, тражилац азила или његов правни заступник или старатељ могу моментално захтевати изузеће преводиоца. Испитивач не сме имати предрасуде према тражиоцу азила, будући да његови лични ставови и вредносни судови могу утицати на објективност одлучивања о датом случају. Испитивач приступа сваком захтеву за азил појединачно, узимајући у обзир конкретну позадину и околности у којима се подноси азилни захтев, те индивидуалне факторе које могу имати утицај на одговоре тражиоца азила. Међу тим факторима су:

- Опхођење власти и недржавних актера у држави порекла према тражиоцу азила, ради утврђивања постојања елемената прогона;
- Степен образовања и писмености тражиоца азила;

- Социјални и културни положај тражилаца азила у друштву из којег долази;
- Да ли се особа може третирати као рањива група¹²²
 - Приликом пријема у Центар за азил сви тражиоци азила се здравствено прегледају на начин утврђен прописом који доноси министар надлежан за здравље;
 - У Центру за азил тражиоцима азила обезбеђују се, поред смештаја, и основни животни услови: одећа, храна, новчана помоћ и други услови, у складу са посебним прописима и начелима поступка азила;
 - Кад тражилац азила поседује сопствена финансијска средства или су средства обезбеђена на други начин, обавезан је да учествује у сношењу трошкова смештаја у Центру за азил, а на његов захтев, ако не постоје разлози за ограничење кретања Одсек за азил ће му одобри боравак ван Центра за азил;
 - Тражилац азила и лице коме је одобрен азил у Републици Србији имају једнака права на здравствену заштту, у складу са прописима којима је уређена здравствена заштта странаца. Чланом 241. Закона о здравственој заш предвиђено је да ће буџет Републике Србије сносити трошкове здравствених услуга пружених странцима којима је одобрен азил у Србији, ако су материјално необезбеђени;
 - Тражилац азила и лице коме је одобрен азил имају право на бесплатно основно и средње образовање и право на социјалну помоћ, у складу са посебним прописом.
 - Лица којима је признато право на уточиште у Републици Србији имају једнака права као држављани Републике Србије у погледу права на заштту интелектуалне својине, слободан приступ судовима, правну помоћ, ослобођење од плаћања судских и других трошкова пред државним органима и права на слободу вероисповест;
 - Лица којима је признато право на уточиште у Републици Србији имају једнака права као стално настањени странци у погледу права на рад и права по основу рада, предузетништва, права на стално настањење и слободу кретања, права на покретну и непокретну имовину, као и права на удруживање;
 - Лицима којима је признато право на уточиште или супсидијарна заштта смештај се обезбеђује према могућносна Републике Србије, а најдуже једну годину од коначног решења које им је признало тај статус. Под смештајем се

¹²² Videti: Priručnik za pravilno intervjuisanje tražilaca azila *Tehnike intervjuisanja, ophođenje prema ranjivim grupama i istraživanje informacija o zemljama porekla*, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila / Asylum Protection Center (APC/CZA), Beograd 2015.

подразумева давање одређеног стамбеног простора на коришћење, или давање новчане помоћи потребне за стамбено збрињавање. Република Србија ће у оквиру својих могућнособезбедиуслове за укључивање избеглица у друштвени, културни и привредни живот и њихову натурализацију.

Поред низа права која ужива, тражиоцу азила намећу се и одређене обавезе којих мора да се придржава како би уживао поменути права. У питању су следеће обавезе:

– да се придржава мера ограничења кретања, у ситуацијама када је то неопходно ради утврђивања његовог идентета, ради обезбеђења његовог присуства у поступку азила када постоји основана сумња да је лице поднело захтев због избегавања депортације или када без његовог присуства није могуће утврдити чињенице за доделу азила, или ради заште безбедносземље и јавног поретка. Ограничење кретања траје док постоје наведени разлози, а најдуже три месеца. Изузетно, када је ограничење кретања одређено ради заште безбедносземље

и јавног поретка, ограничење кретања може се продужити још три месеца. Ограничење кретања спроводи се одређивањем боравка у Прихватишту за странце под појачаним полицијским надзором или изрицањем забране напуштања Центра за азил, одређене адресе, односно одређеног подручја;

– да о свакој промени адресе писменим путем обавесОдсек за азил, у року од три дана од дана промене адресе; да се придржава кућног реда, ако је смештено у Центру за азил; да се одазива на позиве и сарађује са Одсеком за азил и другим надлежним органима у свим фазама поступка азила;

– да овлашћеном службенику преда своје идентификационе документе, путну исправу и друге документе који могу бити значајни за његову идентификацију; да сарађује са овлашћеним службеницима приликом регистрације и здравственог прегледа; да остане на територији Републике Србије до окончања поступка за добијање азила; и

– да не напусти Центар за азил по доношењу коначне одлуке о захтеву за азил.¹²³

¹²³ I. Krstić, op. cit., str. 58-63.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду изложену материју, као и циљ публикације можемо истаћи да је за свако људско бивствовање и деловање неопходно да почнемо од себе самих. На индивидуалном плану морамо константно радити на себи, на свом индивидуму, усавршавати се, тежити да помогнемо себи и другим, да разумемо туђе проблеме, потребе, различитости, да будемо објективни, јер сви смо ми само један сегмент, део система. На вишем организационом и хијерархијском нивоу основ поступања и заштите људских права је етичност и законитост у поступању.

Након тога долазе они субјекти унутар система који евалуирају и контролишу наш рад. Најзад, када се исцрпе механизми надзора унутар система, долази спољна контрола, која мора бити мултисекторска и независна, контрола која тежи контроли ради унапређења рада и функционисања система, а не контроли ради саме контроле. Рецепт је у партнерском односу са друштвом и осуђеничком заједницом, јер нам је свима заједнички циљ, боље и безбедније друштво кроз успешну ресоцијализацију у рехабилитацију осуђених лица, коначно ту су и они који ће оценити рад и деловање система, контролисати га и усмеравати.

На крају, посебну и личну одговорност носимо сви као појединци, као део друштва, одговорност за све што је урађено и није урађено, управо горе поменути кључ и порука ове публикације јесте да се морамо усавршавати и побољшавати свакодневно, првенствено на индивидуалном плану и тежити да кроз добра дела и разумевање других, разумемо себе, околину, друштво и различитости. Надамо се да је добар одговор на то ова публикација и тренинг програм обуке препознавања и реаговања на дискриминацију у затворима, као кључни резултат пројекта „Буди без предрасуда“.

Литература¹²⁴

1. А. Кузмановић Јовановић, Родно осетљиви језик у сектору безбедности, Београдски центар за безбедносни политику, 2013.
2. Abbiati, M., Mezzo, B., Waeny-Desponds, J., Minervini, J., Mormont, C., & Gravier, B. (2014). Victimization in Childhood of Male Sex Offenders: Relationship between Violence Experienced and Subsequent Offenses through Discourse Analysis. *Victims & Offenders*, 234-254.
3. А. Фира, Уставно право Републике Србије, Правни факултет, Крагујевац, 2007.
4. А. Ђан, Ставови грађана о полицији резултати истраживања јавног мњења за Србију, Београдски центар за безбедносни политику, Београд, 2016.
5. Б. А. Лубарда, Мобинг/Булинг на раду. Билтен судске праксе Врховног суда Србије, 2/2008. Београд, 2008.
6. Билтен бр. 1, јун 2014, Улога МУП у превенцији и сузбијању дискриминације, ЕУ пројекат „Спровођење антидискриминационих политика у Републици Србији“.
7. Б. Кнежић, Реинтеграција бивших затвореника у сеоску средину, Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, вол. 29, бр. 1-2, Београд, 2010.
8. Б. Жарковић, М. Петровић, М. Тимотијевић (2012). Без куће, без дома. Резултати истраживања бескућништва у Србији, Београд 2012.
9. Б. Илић, Дрога међу вашом децом, (приручник за родитеље), Друштво за борбу против наркоманије, (Свилајнац : ГЕА), Београд 2002.
10. Б.Кадриу, Начелото на недискриминацијаво меѓународното право, Тетово, 2013.
11. Б. Кадриу, Старосната дискриминација во меѓународното право за правата на човекот, Правен факултет Јустинијан Први Скопје, 2010.
12. V.S. Dansky, D.G. Kilpatrick, (1997). Effects of sexual harassment. In W. Donohue (Ed.). *Sexual harassment: Theory, research, and treatment*. Boston: Allyn and Bacon.
13. Bargh, J., & Williams, E. (2006). The automaticity of social life. *Current directions in psychological science*, 1-4.
14. Brennan Center for Justice. (2015). Reducing racial and ethnic disparities. NYU School of Law.
15. Brewer, M. (1988). A dual process model of impression formation. *Advances in social cognition*, 1036.
16. Brooks, O., & Burman, M. (2016). Reporting rape: victim perspectives on advocacy support in the criminal justice process. *Criminology & Criminal Justice*.
17. Bygnes, S. (2014). Ad hoc multiculturalism: prison staff approaches to cultural and religious diversity. In S. Aasen, S. Gloppen, A. Magnussen, & E. Nilssen, *Juridification and Social Citizenship in the Welfare State* (pp. Chapter 11, 203–220). Edward Elgar.
18. Влада Црне Горе, Министарство правде, Стратегија сузбијања насилног екстремизма, Подгорица, децембар 2015.
19. Van Zyl, D., & Snacken, S. (2002). *Principals of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.

¹²⁴ Листа коришћене и препоручене литературе са српског и енглеског говорног подручја

20. Venema, R. (2016). Making judgements: how blame mediates the influence of rape myth acceptance in police response to sexual assault. *Journal of Interpersonal Violence*.
21. Venema, R. (2016). Making judgements: how blame mediates the influence of Rape Myth Acceptance in police response to sexual assault. *Journal of Interpersonal Violence*.
22. Viki, T., Fullerton, I., Raggett, H., Tait, F., & Wiltshire, S. (2012). The role of Dehumanization in Attitudes Toward the Social Exclusion and Rehabilitation of Sexual Offenders. *Journal of Applied Social Psychology*, 2349-2367.
23. Walmsley, R. (2015). World Prison Population List. World Prison Brief.
24. Willis, G., Levenson, J., & Ward, T. (2010). Desistance and Attitudes Towards Sex Offenders: Facilitation or Hindrance. *Journal of family violence*.
25. V. Đukić, Vodič za dobre odnose građana i policije, Centar za ljudska prava, Niš, 2005.
26. B. Bañanoviћ, Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji u 2014. godini, OEBC, Beograd, 2014.
27. Г. ле Бон, Психологија гомила, Тисак Кр. Земалске тискарне, Загреб, 1920.
28. G. Subotić, Koncept ljudske bezbednosti, Queeria centar, 2013.
29. Goffman, A. (2009). On the Run: Wanted Men in a Philadelphia Ghetto. *American Sociological Review*.
30. Gronholm, P., Henderson, C., Deb, T., & Thornicroft, G. (2017). Interventions to reduce discrimination and stigma. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 248-258.
31. Grossi, L. (2017). Sexual offenders, violent offenders, and community reentry. *Aggression and violent behaviour*.
32. Gheorghe, F., (2001). Psihologiepenitenciară: studiişicercetări, Bucureşti: Oscar Print;
33. Goffman, E., (2003). Aziluri: eseuridespresituatiasocială a pacienţilorpsihiatricişiialtorcategorii de persoaneinstitucionalizate, Iaşi: Polirom.
34. Д. Тирић Миловановић, М. Марковић, Тортура и злостављање у контексту особа са инвалидитетом,
35. Д. Покушевски, Заштита равноправности – приручник за националне савете националних мањина, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2014.
36. Д. Миленковић, Национални материјал о забрани дискриминације у Србији, Хелсиншки комитет за људска права, Београд, 2011.
37. Д. Спасић, Ж. Никач, Родна равноправност и родно засновано насиље – појмовни оквир. У Г, Београд, 2012.
38. Д. Тодоров, Родна равноправност и смањење ризика од катастрофа, Покрајински заштитник грађана – омбудсман, Нови Сад, 2015.
39. Дискриминација по основу сексуалне оријентације и родног идентитета у Европи, Савет Европе, 2011.
40. Деца тражиоци азила у Србији – образовање и родно засновано насиље, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila – APC/CZA, 2015.
41. Devah, P., & Shepherd, H. (2008). The sociology of discrimination. *Annual Review of Sociology*, 181-209.
42. Directorate General for Internal Policies. (2013). Overview of the worldwide best practices for rape prevention and for assisting women victims of rape. Policy Department C: Citizens' rights and constitutional affairs.
43. Ђ. Игњатовић, Митологија злочина, Архив за правне и друштвене науке (1–2). Београд 2004.
44. Epstein, J., & Langenbahn, S. (1994). The criminal justice and community response to rape, issues and practices in criminal justice series. Washington, DC: National Institute of Justice, U.S. Department of Justice.

45. Ж. Никач, Полиција у заједници, Београд 2010.
46. З. Радовановић, Водич за добре односе грађана и полиције, Центар за људска права, Ниш, 2012.
47. З. Брозовић, Родна анализа – могућности примене у сектору безбедности, Родно осетљиви језик у сектору безбедности, Београдски центар за безбедносни политику, 2012.
48. З. Николић, Спорт, млади и насиље, Теме, Ниш, бр. 3, (2009).
49. Збирка предлога практичне политике за реформу полиције у заједници, број. 8, јул 2013, Београдски центар за безбедносни политику, Београдски центар за људска права, Београд.
50. „За безбедност код куће: Сузбијање насиља над женама у региону ОЕБС. Компилација добрих пракси.“ Ур. Џамила Сефтауи. Беч, 2009.
51. З. Иванов, М. Иванов, Препознавање и спречавање злостављања на раду, Нови Сад, 2011.
52. И. Корићанац, Трговина људима, траума и психотерапија, Зборник радова трговина људима, траума и психотерапија, НВО АСТРА, Београд, 2013.
53. И. Крстић, Заштита права миграната у Републици Србији: приручник за државне службенике и службенике у локалним самоуправама Међународна организација за миграције, Мисија у Србији, Београд 2012.
54. И. Суботицки, Људска безбедност – две студије случаја у Србији, СЕКОНС, Досије студио, Београд 2015.
55. Иницијатива права особа са менталним инвалидитетом, Београд, 2013.
56. Истраживање јавног мњења, новембар 2012. године, „Однос грађана према дискриминацији у Србији“, Цесид, УНДП, Повереник за заштиту равноправности, Београд, децембар 2012. године
57. Истраживање јавног мњења, новембар 2013. године, „Однос грађана према дискриминацији у Србији“, Цесид, УНДП, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2013. године
58. Истраживање: медији и дискриминација, Повереник за заштиту равноправности, Београд, април 2012,
59. Ј. Алексић, Ј. Ђорговић, Приручник за медијско извештавање о насиљу у породици и насиљу над женама, Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља Управа за родну равноправност Министарство рада и социјалне политике, Београд, април 2011.
60. Jackson, J., Tyler, T., Bradford, B., Taylor, D., & Shiner, M. (2010). Legitimacy and procedural justice in prisons. *Prison service journal*.
61. Jordan, J. (2001). Worlds apart? Women, rape and the police reporting process. *British Journal of Criminology*, 41 (4), 679–706.
62. Jordan, J. (2002). Will any woman do? Police, gender and rape victims. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 25 (2), 319–344.
63. Ј. Букелић. Дрога мит или болест, Завод за учбенике и наставна средства Београд, 1998. године.
64. Ј. Stojanovski, Stigma i diskriminacija ljudi koji žive sa HIV-om, GIP експертски центар за ментално здравље и HIV/AIDS у Србији, Координатор истраживања Марина Стојановић и Милена Првуловић, чланови истраживачког тима Београд, Јул 2007.
65. Ј. Вучковић, Систем заштите и чувања предмета и трагова кривичних дела пронађених на месту догађаја – специјалистички рад, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2013.
66. Kimmett, E. (2005). Bullying, victimization and safer prisons. *Probation Journal*.
67. Kimmett, E., & Tsintsadze, K. (2017). Tackling Discrimination in Prison: still not a fair response. Prison Reform Trust .

68. Комитет правника за људска права Јуком, Нацрт методологије говор мржње и злочин мржње као институти међународног и домаћег права, основи методологије и стратегије за борбу против говора мржње и злочина мржње, Национална коалиција за толеранцију против злочина мржње Београд, август 2007.
69. LGBTIQ – организација за лезбијска људска права, Годишњи извештај о положају LGBTIQ популације у Србији за 2012. годину, Београд, 2013.
70. ЛГБТ популација и реформа сектора безбедности у Републици Србији, Центар за истраживање јавних политика, ОЕБС, Београд, 2011.
71. Lonsway, K., & Fitzgerald, L. (1994). Rape Myths: In Review. *Psychology of Women Quarterly*.
72. М. Бобић, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији Бескућници, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
73. М. Жарковић, И. Бјеловук, Т. Кесић, Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2012.
74. М. Бошковић, М. Радоман, Пенологија, Правни факултет у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2002.
75. Министарства унутрашњих послова РС, Радослав Зекавица, Канцеларија за људска и мањинска права, Београд, 2014.
76. М. Ђорђевић, Утицај појединих фактора на процес ресоцијализације осуђених лица, Социјална мисао-часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе, вол. 18, бр. 2/2011, Београд, 2011.
77. Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Влада Републике Србије, Београд, Комесаријат за избеглице и миграције.
78. Милошевић (Ур.), Родна равноправност и родно засновано насиље – приручник, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2012.
79. М. Вуксановић, Криминалитет насиља – силовање – мастер рад, Универзитет у Нишу, Правни факултет, Ниш, 2014.
80. M. Dodge, L. Valcore, D. A. Klinger, (2010) Maintaining separate spheres in policing: Women on SWAT teams. *Women and Criminal Justice*, 20 (3), 218–238.
81. Milne, R., & Bull, R. (2007). *Investigative interviewing: Psychology and practice*. New York: Wiley and Sons.
82. М. Савковић, С. Ђорђевић, На путу превенције насиља на спортским приредбама, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2010.
83. Млади и хулиганизам на спортским приредбама, ОЕБС, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Фидуција, Београд, 2013.
84. М. Божовић, Насиље на јавним скуповима и спортским приредбама као претња правном поретку Републике Србије, Универзитет „Дон Незбит“, Београд, Факултет за право, јавну управу и безбедност, Београд, јануар 2016.
85. M. Lindgren, V. Nikolić-Ristanović, *Žrtve kriminaliteta – Međunarodni kontekst ii situacija u Srbiji*, OEBS, Beograd, 2011.
86. M.K. trandmark, L.R. Hallberg, The origin of workplace bullying: experiences from the perspective of bully victims in the public service sector. *Journal of Nursing Management*, 2007.
87. M. Circelli, Sexual harassment in the Queensland Police Service - A report on the outcomes of the NPRU 1998 'Experiences in the workplace' survey - Pilot study, National Police Research Unit, Adelaide 1998.

88. M. Тадић, С. Ђурђевић Лукић, Механизми подршке запосленима у Министарству унутрашњих послова и Министарству одбране, Центар за истраживање јавних политика, Београд, јун 2016.
89. М. Бјелош, Особа од поверења – антидискриминациони механизам или не, Београдски центар за безбедносну политику, Београд 2012.
90. М. Матијашевић, С. Милосављевић, Родна обележја и рањивост жена у ванредним ситуацијама, Годишњак Факултета безбедности, Факултет безбедности, Београд, 2016.
91. Marsh, J. (2015, April 28). Can We Reduce Bias in Criminal Justice? Greater Good Magazine, Politics, Articles & More. Retrieved from https://greatergood.berkeley.edu/article/item/can_we_reduce_bias_in_criminal_justice
92. Martos, D., Devis, J., & Sparkes, A. (2009). Sport and physical activity in a high security Spanish prison: and ethnographic study. *Sport education and society*.
93. Mateeva, N., & Dimitrov, P. (2013). Influence of Intragroup Dynamics and Intergroup Relations on Authenticity. *Psychological Thought*.
94. Meek, R. (2014). *Sport in Prison: Exploring the ROle of Physical Activity in Correctional Settings*. Routledge.
95. Meek, R., & Lewis, G. (2014). Promoting well-being and desistance through sport and physical activity: opportunities and barriers experienced by women in English prisons. *Women & Criminal Justice*.
96. Mennicke, A., Anderson, D., Oehme, K., & Kennedy, S. (2014). Law Enforcement Officers' Perception of Rape and Rape Victims. *Violence and Victims*.
97. Matijašević, M., Krštenić, A. Organizacija i funkcija sistema obezbeđenja državnih zvaničnika u Republici Srbiji, Sadržaj bezbednosnih izazova Srbije na početku 21. veka - izdavač Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti, Beograd 2014. godine.
98. M. Matijašević, Ž. Lazić, Pojam i odlike krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije, Zbornik radova studenata doktorskih studija prava, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu, Niš 2016.
99. Norman, M. (2017). Physical activity in prisons. In *Routledge Handbook of Physical Activity Policy and Practice*. Routledge

Kazneno popravni zavod Pozarevac Zabela
SERBIA

martin.matijasevic@yahoo.com
www.mpravde.gov.rs

Penitenciarul Timisoara
ROMANIA

cristina.busuioc@anp.gov.ro
www.anp.gov.ro

Centrul pentru Promovarea Invatarii Permanente
ROMANIA

daiana.huber@cpip.ro
www.cpip.ro

Zdruzenie na gragjani IURIDICA PRIMA
NORTH MACEDONIA

zoranjovanovski43@gmail.com
www.iuridicaprima.mk

